

GUSTAV SCHMOLLER – ΙΣΤΟΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΚΡΙΤΙΚΗ

ΘΑΝΑΣΗΣ ΓΚΙΟΥΡΑΣ

Σε αντίθεση με την «κλασική» θεωρία της οικονομίας, η οποία φαίνεται να χαίρει εκτίμησης (ακριβώς ως «κλασική») ακόμα και από αυτούς που δεν συμμερίζονται απόλυτα τις απόψεις της, η «ιστορική» θεωρία της οικονομίας είχε καταστεί ήδη από τον μεσοπόλεμο, και σε μεγαλύτερο βαθμό στα μεταπολεμικά χρόνια μέχρι τις μέρες μας, ένα είδος μουσειακού εκθέματος στον χώρο των ιδεών της οικονομικής και εν γένει της κοινωνικής επιστήμης. Παρόλ' αυτά, ίσως απλά και μόνο από το γεγονός ότι η ιστορική σχολή και ιδιαίτερα μέσα σ' αυτήν το έργο του Gustav Schmoller, προκαθόρισε, έστω και αρνητικά, τη σκέψη βασικών κοινωνικών επιστημόνων της εποχής μας, όπως του Max Weber και του Josef Schumpeter, μπορεί να φανεί θεμιτή μια ενασχόληση μαζί της. Στο άρθρο που ακολουθεί, θα προσπαθήσουμε να παραθέσουμε τα βασικά στοιχεία της ιστορικής θεωρίας του Gustav Schmoller. Ο αποκλειστικός προσανατολισμός στον Schmoller δικαιολογείται από το γεγονός, ότι το έργο του συγκεντρώνει καλύτερα από κάθε άλλο σύγχρονό του τα χαρακτηριστικά της θεωρητικής κατεύθυνσης που ονομάζουμε «οικονομικό ιστορισμό».

Μπορούμε να προσδιορίσουμε τις απαρχές της ιστορικής σκέψης, όσον αφορά την οικονομική επιστήμη, στα μέσα του 19ου αιώνα στη Γερμανία. Αυτή την περίοδο, με απόσταση λίγων χρόνων, τρεις οικονομολόγοι (Wilhelm Roscher, Karl

Knies, Bruno Hildebrand) εκδίδουν βιβλία που έχουν ως στόχο την ανακατασκευή της «φυσικής» θεωρίας της οικονομίας, έχοντας υπόψη τις θεωρίες του Smith και του Ricardo. Αν και οι τρεις θεωρητικοί συνιστούν διαφορετικά παραδείγματα αναλυτικής ευρύτητας και επιστημολογικής συνθετότητας, μπορούμε να συμπυκνώσουμε τις ιδέες τους στα εξής σημεία:

1. Η οικονομία μιας συγκεκριμένης χώρας καθορίζεται από τις γεωγραφικές, κλιματολογικές, φυλετικές και πολιτισμικές της προκείμενες. Το οικονομικό πράττειν καθορίζεται εν γένει από τον χώρο και τον χρόνο.

2. Το οικονομικό πράττειν, και εν γένει το οικονομικό φαινόμενο, δεν είναι ένα πράγμα καθεαυτό, αλλά συνδέεται με τις υπόλοιπες πολιτικές, θρησκευτικές, οικογενειακές, κ.λπ., διαδικασίες του κοινωνικού βίου.

3. Το οικονομικό πράττειν δεν πρέπει να παρατηρείται ξέχωρα από την ηθική αλλά να συγκαθορίζεται από αυτήν. Ο εγωϊσμός και η ατομική ωφέλεια δεν είναι η (μοναδική) αιτία του οικονομικού πράττειν. Το οικονομικό πράττειν του μεμονωμένου ατόμου μπορεί και πρέπει να συνδέεται με την σκοποθεσία του κοινωνικού όλου.

4. Η ανθρώπινη κοινωνία μπορεί να παρατηρείται ως μια οργανική ολότητα, της οποίας τα διάφορα μέρη βρίσκονται σε σταθερή αλληλεξάρτηση και συγκαθορίζονται από τους σκοπούς του όλου.

5. Η ανθρώπινη κοινωνία είναι το αποτέλεσμα ιστορικής εξέλιξης, η οποία γεννά το εκάστοτε ιδιαίτερο «πνεύμα» ενός λαού που τον ξεχωρίζει από άλλους. Κάθε λαός χρήζει ιδιαίτερης ανάλυσης.

Μέσα από αυτό το πλέγμα της επιστημολογικής κριτικής στην κλασική οικονομική αντίληψη (όπως την ερμήνευαν οι ίδιοι) ενέκυπταν πολλαπλά προβλήματα τόσο ως προς τη σύσταση του αντικειμένου της οικονομικής επιστήμης, όσο και ως προς την εξήγηση και εκτίμηση δεδομένων κοινωνικών σχέσεων. Έτσι, και οι τρεις θεωρητικοί πίστευαν λίγο ή πολύ ότι η κλασική θεωρία είναι ανήθικη, διότι έχει ως αφετηρία την (εν πολλοίς από την επιστημονική παρατήρηση αξιολογικά προσδιορισμένη) ατομική σκοποθεσία και ευημερία. Ο

Knies και ο Hildebrand θεωρούνται άλλωστε οι υποκίνητες του «Προβλήματος Adam Smith» το οποίο έγκειται στην αντίφαση ανάμεσα στην κοινωνική και ατομική σκοποθεσία, όπως αυτή μπορεί να ανιχνευθεί στα δυο βιβλία του Smith *Θεωρία Ηθικών Συναισθημάτων* και *Πλούτος των Εθνών*.¹ Όσο όμως κι' αν αυτοί οι ιδρυτές της «παλαιότερης ιστορικής σχολής» ήθελαν να πιστεύουν ότι εν πολλοίς αντικατέστησαν ή τουλάχιστον αναπροσδιόρισαν τη σκοπιά της οικονομικής επιστήμης, όπως αυτή καθοριζόταν μέχρι τότε από το σμιθιανό δόγμα, είχαν παραμείνει εντός των ορίων της λογικής της κλασικής οικονομίας, προσπαθώντας απλώς να σκιαγραφήσουν με ιστορικά στοιχεία ορισμένες θεωρητικές αποφάνσεις και να προσθέσουν ορισμένα παράπλευρα μεγέθη στην οικονομική επιστήμη.² Το γεγονός όμως ήταν ότι η προσπάθειά τους δεν ξεχάστηκε και ότι πρόσφεραν τη βάση για τον «οικονομικό ιστορισμό», όπως αυτός θα διαμορφωνόταν πλέον από τη «νεότερη ιστορική σχολή». Στο ενδιάμεσο διάστημα η Γερμανία είχε βιώσει στη διάρκεια μιας γενιάς μια κοινωνική επανάσταση (1848), μια «βιομηχανική» επανάσταση και νέες πολιτικές και στρατιωτικές ανακατατάξεις, οι οποίες κατέληξαν στην ίδρυση του Kaiserreich. Η πολιτική ενότητα δεν προσέφερε όμως αυτόματα λύση στα κοινωνικά προβλή-

1. Χωρίς να θέλουμε να επεκταθούμε πάνω σ' αυτό το σημείο έχουμε να παρατηρήσουμε τα εξής: – Μια τέτοια αντίφαση ανάμεσα στα βιβλία του A. Smith δεν έχει αξιώσεις ισχύος. Η σχέση των βιβλίων είναι σχέση συνέχειας και όχι αντίφασης (βλέπε Κ. Ψυχοπαίδης «Ο A. Smith και η κριτική μέθοδος της πολιτικής οικονομίας» *Αξιολογικά* I, σελ. 13) – Δεν είναι σωστό ότι ο Knies στηρίζεται σ' αυτή την αντίφαση για να επιχειρηματολογήσει ενάντια στον A. Smith. Ο Knies τονίζει τις δυο πλευρές του εγωισμού (εγωκεντρική-ακοινωνική – κοινωνικά προσανατολισμένη και αποδεκτή) μένοντας εντός των ορίων της σμιθιανής λογικής – Το «Πρόβλημα Adam Smith» είναι η απαραίτητη μεθοδολογική και επιχειρηματολογική προϋπόθεση για τη «ρήξη» με την κλασική οικονομία και για την εισαγωγή της έννοιας της ηθικής ολότητας. Η ρήξη αυτή δεν εξαπλώνεται σ' όλο το πεδίο της οικονομικής επιστήμης, αλλά έχει σκοπό τον τονισμό περαιτέρω «αιτιακών αλυσίδων», τις οποίες έχει παραβλέψει η κλασική οικονομία.
2. Ο περιορισμός του χώρου μας απαγορεύει να επεκταθούμε περαιτέρω στις θεωρίες της παλαιότερης ιστορικής σχολής. Ελπίζουμε στο μέλλον να μπορέσουμε να πούμε περισσότερα για την θεωρία της «ιστορικής αναλογίας» του Roscher, για την «ιστορική μέθοδο» του Knies και για τα στάδια της εξέλιξης του Hildebrand.

ματα που ανέκυπταν από τις ραγδαίες εξελίξεις στον βιομηχανικό και εν γένει στον οικονομικό και κοινωνικό τομέα. Το «κοινωνικό ζήτημα» βρισκόταν πλέον προ των θυρών. Αυτή η προβληματική κοινωνική κατάσταση θα καθόριζε τον στοχασμό και το έργο του Gustav Schmoller.³

Η ανακατασκευή του φυσικοδικαιικού επιχειρήματος

και η φύση του ανθρώπου

Ως ένα πρώτο βήμα αντιπαράθεσης με την κλασική φιλελεύθερη θεωρητική αντίληψη μπορούμε να θεωρήσουμε τον τομέα της ατομικής σκοποθεσίας όπως αυτός καθορίζει εν τέλει τον επιστημονικό συλλογισμό στις περαιτέρω του αναπτύξεις. Αυτός ο καθορισμός ισχύει ως επί το πλείστον για την από το νεότερο φυσικό δίκαιο καταγόμενη οικονομική αντίληψη, η οποία βασισμένη σε μια θεωρία της φύσης του ανθρώπου που αντιλαμβάνεται τον άνθρωπο ως μονάδα καθοριζόμενη αφενός από πάθη και αφετέρου από Λόγο, κατασκευάζει την «κοινωνία» ως αποτέλεσμα του ατομικού συλλογισμού και της σκοποθεσίας. Ορισμένα αναφαίρετα δικαιώματα του ανθρώπου θεωρούνται δεδομένα από την ίδια την

---

3. Καθώς η ζωή και το έργο του G. Schmoller είναι λιγότερο γνωστά σε σύγκριση με άλλους σύγχρονους του θεωρητικούς, είναι σκόπιμο να παραθέσουμε εδώ ένα πολύ περιληπτικό βιογραφικό σημείωμα: Ο Gustav Schmoller γεννήθηκε το 1838 στην Heilbronn, μια μικρή πόλη της νότιας Γερμανίας, και πέθανε το 1917 καθ' οδόν προς διακοπές αναψυχής. Ο πατέρας του ήταν διοικητικός υπάλληλος. Σπούδασε δημοσιονομία, στατιστική, ιστορία και διοικητική θεωρία στο Πανεπιστήμιο του Tübingen μέχρι το 1860. Το 1862 απέκτησε τον τίτλο του διδάκτορα και το 1864 ξεκίνησε την ακαδημαϊκή του σταδιοδρομία στο Πανεπιστήμιο της Halle. Ήταν ένας από τους συνιδρυτές της «Εταιρείας για Κοινωνική Πολιτική» (Verein für Sozialpolitik), η οποία θεμελιώθηκε το 1872 στο Eisenach. Το 1874 έγινε καθηγητής στο νεοαποκτηθέν από την Γερμανία Στρασβούργο, όπου και μετά από λίγο καιρό εξελέγη πρύτανης. Το 1882 έλαβε μια θέση στο Πανεπιστήμιο του Βερολίνου, όπου το 1897 εξελέγη και πρύτανης. Για πάνω από τρεις δεκαετίες ήταν μια από τις σπουδαιότερες ακαδημαϊκές προσωπικότητες και καθόρισε σε μεγάλο βαθμό την πανεπιστημιακή πολιτική της χώρας του. Ανέπτυξε επίσης πολιτική και δημοσιογραφική δραστηριότητα.

υπόστασή του ως έλλογου όντος και θεμελιωμένα στη φύση του.

Η αρνητική κριτική αυτής της αντίληψης από την πλευρά του Schmoller έχει σκοπό, α) να αποδείξει ότι ο άνθρωπος δεν είναι μεμονωμένη μονάδα αλλά κοινωνικό ον, β) να εξαγάγει αξιολογικά περιεχόμενα και κρίσεις για το κοινωνικό πράττειν μέσα από μια σκοπιά προϋποτιθέμενης συνεύρεσης των ατόμων που θεωρούνται αυτόματα «κοινωνοί». Ο καθορισμός και η κρίση ενός θεσμικού πλαισίου αποκλειστικά από την ατομική πλευρά «θα ήταν μόνο τότε αληθινός, αν ο ατομικός αισθηματικός και διανοητικός βίος ήταν πραγματικά το προϊόν μεμονωμένων ατόμων που υπάρχουν μόνο για τον εαυτό τους. Αλλά, κάθε αισθηματική διάθεση, κάθε λέξη, κάθε αντίληψη, κάθε έννοια, αν τις δούμε βαθύτερα, είναι το αποτέλεσμα όχι μιας ατομικής αλλά μιας κοινωνικής διαδικασίας... Η πλειοψηφία των συνηθισμένων ανθρώπων δεν είναι τίποτα περισσότερο από αδιάφορα δοχεία στα οποία εισάγονται τα αισθήματα και οι σκέψεις των εκατομμυρίων γενεών του παρελθόντος και του παρόντος».⁴ Η ατομική σκοποθεσία γίνεται δεκτή στο σύστημα επιστημονικής παρατήρησης αφού έχει ήδη ενταχθεί σε διαδικασίες κοινωνικού της ελέγχου και περιορισμού. Ταυτόχρονα δηλώνεται σαφώς ότι αυτός ο περιορισμός γεννά μια άλλη ποιότητα του ατομικού πράττειν, η οποία το προσδιορίζει σε σχέση με μια αξιολογική κλίμακα, ως προς το πόσο μακριά ή κοντά στην κοινωνική σκοποθεσία βρίσκεται. Η παρατήρηση έχει λοιπόν ως αφετηρία μια αντίληψη του κοινωνικού όλου (ολιστική προσέγγιση). Παρόλ' αυτά, η ολιστική προσέγγιση δεν καταλαμβάνει όλο το χώρο της έρευνας, αλλά, δεδομένου ότι εξασφαλίζει το κοινωνικό αποτέλεσμα της έρευνας του πράττειν ως μεθοδολογική προϋπόθεση, δέχεται και την έρευνα της μεμονωμένης ατομικής σκοποθεσίας. Η ενασχόληση όμως με την ατομική μονάδα (π.χ. τον μεμονωμένο επιχειρηματία) γίνεται δεκτή μόνο στα πλαίσια μιας «ρεαλιστικής» ψυχολογικής προσέγγισης, η ο-

4. Gustav Schmoller *Zur Social- und Gewerbepolitik der Gegenwart*, Leipzig 1890, σελ. 216 (δική μου μετάφραση).

ποία βασισμένη σε εμπειρική έρευνα⁵ θα μπορεί να εξασφαλίσει την επιστημονικότητα και την «αλήθεια» της παρατήρησης πέρα από το «φανταστικό» ζευγάρι πάθη-Λόγος. Η στήριξη της επιχειρηματολογίας για τη φύση του ανθρώπου στα αποτελέσματα της εμπειρικής επιστημονικής ψυχολογίας εξυπηρετεί πολλαπλούς σκοπούς της ανακατασκευής του φυσικοδικαιικού επιχειρήματος και του αναπροσδιορισμού της εκτίμησης και αντίληψης του ανθρώπινου πράττειν: α) την απόδειξη του μη εμπεριστατωμένου χαρακτήρα της φυσικοδικαιικής αντίληψης ότι ο άνθρωπος καθοριζόμενος από το ζεύγος «πάθη-Λόγος» περνά από μια ανεξέλεγκτη «φυσική κατάσταση» παθών σε μια «κοινωνική κατάσταση» του έλλογου και μετριάσμένου πράττειν. Το στην εποπτική παρατήρηση βασισμένο ερώτημα του ιστορισμού (στηριγμένο εκτός των άλλων στην πρόοδο της ανθρωπολογικής και εθνολογικής έρευνας του 19ου αιώνα) διαμορφώνεται ως εξής: Πού μπορούμε να βρούμε στην ανθρώπινη ιστορία και εξέλιξη ίχνη μιας τέτοιας κατάστασης; Το γεγονός ότι ο άνθρωπος ζούσε και ζει (ως επί το πλείστον) ειρηνικά με τους συνανθρώπους του αποδεικνύει σύμφωνα με τον ιστορισμό την κενότητα της φυσικοδικαιικής αντίληψης για την ανθρώπινη φύση. Μια τέτοια φύση δεν αποδεικνύεται από την επιστήμη της ψυχολογίας, β) η προσφυγή στις συμβουλές και τα αποτελέσματα της ψυχολογίας προσδίδει στη γνώση τη σταθερότητα της φυσικοεπιστημονικής γνώσης, εφόσον θεωρείται πως η ψυχολογία (όπως άλλωστε και η οικονομία) συνιστάται ως επιστήμη στο οριακό σημείο ανάμεσα σε φυσικές και κοινωνικές επιστήμες. Εξετάζοντας τις φυσικές καταβολές της ανθρώπινης ψυχής καταλήγουμε σε σταθερά συμπεράσματα, γ) η συνεργασία με την ψυχολογία (όπως και με την ανθρωπολογία και εθνολογία) έχει ως παράπλευρο σκοπό μια επιστημολογική ενότητα στο πεδίο των κοινωνικών επιστημών, δεδομένης της πολυπλοκότητας και της ποικιλίας των διαστάσεων του ερευνόμενου

5. Πρόκειται εδώ για μια αντιστοιχία προς τα αποτελέσματα της ψυχολογικής επιστήμης του 19ου αιώνα. Ιδιαίτερα προσφιλής ήταν στον Schmolter η θεωρία του Wundt.

αντικειμένου. Έτσι πιστεύεται ότι υπερβαίνεται η απομόνωση της οικονομικής επιστήμης που προκλήθηκε (σύμφωνα με τον Schmoller) από την μετασμιθιανή σκέψη η οποία στηρίχθηκε στις μονόπλευρες κατασκευές του Ricardo, δ) η οικοδόμηση μιας θεωρίας της ανθρώπινης φύσης πάνω σε μια θεωρία των ορμών (όπως θα δούμε) παρέχει την δυνατότητα επέμβασης στον ψυχικό κόσμο και κατ' επέκταση στο πράττειν, με κατεύθυνση προς μια πολιτική εξιδανίκευσης (κυρίως μέσα από την εκπαίδευση) και κοινωνικοποίησης των ακόμα ακαλλιέργητων ορμών. Με άλλα λόγια, η φύση του ανθρώπου κάνει δυνατή και ευκαταία μια κοινωνική πολιτική, η οποία βασίζεται στην εξιδανίκευση των ορμών μέσα από διαδικασίες (κυρίως) πολιτισμικής ανταλλαγής και επικοινωνίας.

Αφήνοντας λοιπόν κατά μέρος το ζευγάρι πάθη-Λόγος, ο Schmoller προσανατολίζεται προς μια θεωρία των ανθρώπινων ορμών (Trieblehre), η οποία συνιστάται ως μια κλίμακα κινήτρων του πράττειν διαφορετικού προσανατολισμού και σκοπιμότητας. «Η ορμή είναι ο οργανικός ερεθισμός προς πράττειν, ο οποίος στηρίζεται στον συναισθηματικό μας βίο και σε ορισμένες παραστάσεις. Είναι το φυσικό υπόστρωμα αυτού, το οποίο μέσα από πειθαρχία και συνήθεια, μέσα από εξάσκηση και εξημέρωση, καταλήγει να γίνει πολιτισμένη συνήθεια. Κάθε ανθρώπινη εκπαίδευση θέλει να ηθικοποιήσει τις ορμές και κατά κάποιον τρόπο να τις εξυψώσει σε αρετές: αλλά οι ορμές της σημερινής γενιάς είναι ήδη το αποτέλεσμα μιας ηθικής εκπαιδευτικής εργασίας χιλιετιών». ⁶ Έδη λοιπόν από τον ορισμό της ορμής γίνεται σαφές ότι η κοινωνία έχει επέμβει με διάφορες μορφές στον σχηματισμό και προσανατολισμό της. Για μια προσέγγιση στην υφή της ανθρώπινης κοινωνικότητας και αλληλεπίδρασης προχωρά ο Schmoller σε μια διάκριση διάφορων ορμών: ορμή αυτοσυντήρησης και αναπαραγωγής, ορμή δραστηριότητας, ορμή αναγνώρισης ⁷

6. Gustav Schmoller *Grundriss der Allgemeinen Volkswirtschaftslehre* München-Leipzig 1900-1908 τόμος I, σελ. 27, (δική μου μετάφραση).

7. Η ορμή αναγνώρισης από τους άλλους, δηλαδή αποδοχής (Anerkennungstrieb) αντιστοιχεί στη θεωρία της συμπάθειας του A. Smith σύμφωνα με ομολογία του

και ανταγωνισμού. Γίνεται σαφές ότι η παράθεση των διάφορων ορμών (οι οποίες υπόκεινται άλλωστε σε διαρκή ιστορική μεταλλαγή) είναι ταυτόχρονα μια παράθεση βαθμίδων κοινωνικότητας, η κορυφή της οποίας έχει πλέον απεκδυθεί την ονομασία της ορμής και καθίσταται κοινωνική «αρετή». Μια ορμή που ενδιαφέρει ιδιαίτερα τον Schmoller, μια και πάνω της στηρίζεται η καταπολέμηση της θεωρίας του ατομικού οικονομικού πράττειν, είναι η ορμή της απολαβής (Erwerbstrieb). Σύμφωνα με την ιστοριστική ερμηνεία της φιλελεύθερης οικονομικής θεωρίας, είναι αυτή η ορμή της απολαβής, η οποία δίνει βάση στο οικονομικό πράττειν του σύγχρονου κόσμου. Μια άρνηση/σχετικοποίηση αυτής της θέσης είναι πλέον, μετά την παράθεση της θεωρίας των ορμών, σχετικά εύκολη: «Για να βρούμε λοιπόν το αληθές, θα πρέπει να κάνουμε ακόμα ένα βήμα απ' αυτό που έκαναν οι Hermann, Roscher και Knies, και να μην παραμείνουμε στις δυο αφαιρέσεις ορμή απολαβής-αντίληψη για τα κοινά (Erwerbstrieb-Gemeinsinn), αλλά, όπως ήδη αρχίσαμε, να εξερευνήσουμε ψυχολογικά και ιστορικά τι είναι εν γένει τα ελατήρια του οικονομικού πράττειν, πώς η λεγόμενη ορμή απολαβής ξεχωρίζει δίπλα στις άλλες ορμές, πώς συμπεριφέρονται οι απλώς οικονομικές ορμές απέναντι στις ιδιότητες που ονομάζουμε οικονομικές αρετές και πώς γεννιούνται δίπλα στην ορμή για απολαβή η εργατικότητα, η λιτότητα, το επιχειρηματικό πνεύμα».⁸ Έτσι, επί τη βάσει της διασταύρωσης και ανάμιξης του κινήτρου ατομικής ωφέλειας (οικονομικός εγωϊσμός) με άλλες ομάδες κινήτρων δημιουργείται ένα πλέγμα κοινωνικών σχέσεων εντός του πεδίου της οικονομίας που σκοπό του έχει

ίδιου του Schmoller. Για τον Schmoller ο «ακομμάτιστος θεατής» του Smith ήταν μια σημαντική κατασκευή, την οποία άλλωστε υιοθέτησε ο ίδιος: «Έτσι αναπτύσσεται σταδιακά στο στήθος του ανθρώπου εκείνος ο ακομμάτιστος και πάντα σωστά ενημερωμένος θεατής, ο οποίος αντιδρά σ' όλα τα κίνητρά μας, σε κάθε πράττειν μας, και η συνείδηση, η οποία με ακατάπαυστη αυστηρότητα και με κατηγορηματικό χαρακτήρα μας προτρέπει να αγωνιζόμαστε για το Αγαθό και το Ευγενές, για τιμή και αξιοπρέπεια του χαρακτήρα», *Grundriss der Allgemeinen Volkswirtschaftslehre*, τόμος I, σελ. 43, (δική μου μετάφραση).

8. *Grundriss...* τόμος I, σελ. 33, (δική μου μετάφραση).

να διαλευκάνει τις οικονομικές σχέσεις, ιδιαίτερα στην εποπτική τους διάσταση, και να καταδείξει τον κοινωνικό χαρακτήρα του οικονομικού πράττειν. Πιο κάτω θα σχολιάσουμε ευρύτερα τις ομάδες κοινωνικών κινήτρων που χαρακτηρίζουν την εκάστοτε (ιστορική) κοινωνική μορφή.

Σύμφωνα λοιπόν με την ιστοριστική ανακατασκευή της φυσικοδικαιικής αντίληψης για τη φύση του ανθρώπου γίνεται σαφές ότι ο άνθρωπος είναι «ζώον πολιτικόν». Η κοινωνικότητα του ανθρώπου είναι το επίκεντρο της θεωρίας του πράττειν και αποτελεί άλλωστε το υπόστρωμα για τη δημιουργία θεσμικών πλαισίων. Σύμφωνα με την «ιστορική» αντίληψη θα μπορούσαμε να πούμε ότι η κοινωνικότητα δεν συνιστάται τόσο ως αποτέλεσμα της σχέσης ανάμεσα στα άτομα (σχέσεις περιορισμού, αλληλοσυγκράτησης και ομοφωνίας του ατομικού πράττειν με άλλους δρώντες) όσο ως σημαντικό στοιχείο ενός προκαθορισμού του ατόμου από το κοινωνικό περιβάλλον στο οποίο εισέρχεται ήδη με την γέννησή του. Η λειτουργικότητα του προκαθορισμού αντιστοιχεί πιο πολύ στην «ιστορική» επιχειρηματολογία, η οποία άλλωστε συμπληρώνεται εποπτικά με την εμπειρική παρατήρηση των σχέσεων της αστικής κοινωνίας. Εκτός των άλλων, η θεωρία της κοινωνικότητας του ανθρώπου προσφέρει τη βάση για μια ενότητα στο επίπεδο της παρατήρησης και εξήγησης των κοινωνικών φαινομένων, θεωρώντας ότι το οικονομικό πράττειν είναι μόνο μια πλευρά του ανθρώπινου (κοινωνικού) πράττειν, το οποίο συγκαθορίζεται από τις υπόλοιπες προκείμενες (οικογένεια, θρησκεία, πολιτική κ.λπ.). Αφετέρου, η κοινωνικότητα αποτελεί τη βάση για τη σύσταση μιας ηθικής θεωρίας. Επί τη βάση της αλληλεπίδρασης των ανθρώπων (οι οποίοι θεωρούνται πάντα «κοινωνοί») δημιουργούνται σ' ένα κοινωνικό σώμα συνειδησιακοί κύκλοι (Bewusstseinskreise) οι οποίοι κυριαρχούν πάνω στην ατομική σκοποθεσία και βούληση και παρέχουν τη βάση για σύσταση ρυθμιστικών κανόνων. «Στην ψυχή κάθε ανθρώπου ενυπάρχουν αναρίθμητες παραστάσεις αλλά μόνο οι εκάστοτε έντονες υπερυψώνονται απ' αυτό το ψυχικό υπόστρωμα και προχωρούν κατά καιρούς πέρα από το κατώφλι της συνείδησης. Μόνο κάτι μεμονωμένο, το Ση-

104 ΑΞΙΟΛΟΓΙΚΑ

μαντικότερο υπερυψώνεται από το κοινό κατώφλι και συνδέει τα αντίστοιχα άτομα. Ορισμένες από τις ψυχικές διαδικασίες του μεμονωμένου ατόμου προσπαθούν να υπερυψωθούν από το κοινό κατώφλι. Αλλά μόνο το Σημαντικό (das Erhebliche) καταφέρνει να ξεχωρίσει στον αγώνα των παραστάσεων που συναθροίζονται στο κατώφλι, ιδιαίτερα μετά από μεγάλους αγώνες και προσπάθειες, και μόνο το Σπουδαίο και το Μεγάλο (das Bedeutsame und Grosse) καταφέρνουν να διατηρήσουν τη θέση αυτή με διάρκεια. Από τον αγώνα και την αντιπαράθεση ανανεώνονται λοιπόν συνεχώς οι συνειδησιακοί κύκλοι και οι πνευματικές συλλογικές δυνάμεις (geistige Kollektivkräfte).»⁹ Σύμφωνα με τον Schmolter η σύσταση των συνειδησιακών κύκλων παρέχει ταυτόχρονα στους δρώντες ορισμένα κριτήρια για την αξιολόγηση του κοινωνικού πράττειν. Πρόκειται εδώ για την θεσμική υποστασιοποίηση του αισθήματος του αγαθού, το οποίο ενυπάρχει στην ανθρώπινη φύση κατέχοντας υψηλή θέση στην σκάλα των κινήτρων. Δεδομένου, όπως είδαμε, ότι αυτή η ιεραρχία των κινήτρων υπόκειται διαρκώς σε ιστορική μεταλλαγή και σε διαδικασίες εξιδανίκευσης, γίνεται σαφές ότι η ιδέα του αγαθού θα κερδίζει έδαφος και σημασία στην ανθρώπινη ψυχή όσο αυτή υπεισέρχεται σε «εκπαιδευτικές» διαδικασίες κοινωνικής αλληλεξάρτησης. «Διότι οι παραστάσεις του καλού και του κακού, των επιδοκιμαζόμενων και αποδοκιμαζόμενων πράξεων δεν λείπουν ποτέ. Απλώς, έχουν αναγκαστικά ένα διαφορετικό υλικό περιεχόμενο, ανάλογα με τις κοινωνικές και πολιτισμικές προϋποθέσεις κάτω από τις οποίες ζούνε οι άνθρωποι και ανάλογα με την διαμόρφωση των ηθικών συναισθημάτων και της σκέψης. Με την μετάβαση σε άλλες βιοτικές συνθήκες φαίνεται στον ένα καλό αυτό που για τον άλλο φαίνεται κακό και κατακριτέο. Όποιος δεν γνωρίζει την αληθινή αιτιακή συνάφεια της πράξης και της επίδρασης, των πολύπλοκων κοινωνικών θεσμικών πλαισίων, θα κρίνει ηθικά αλλιώς απ' αυτόν που την αντιλαμβάνεται... Έτσι πρέπει η ηθική κρίση να αλλάζει διαρκώς. Αλλά μια και δίπλα στην

9. *Grundriss...* τόμος I, σελ. 17, (δική μου μετάφραση).

μεταβολή των εξωτερικών σχέσεων εργάζονται για την αναδιαμόρφωση η ολοκλήρωση των γνώσεων και παραστάσεών μας και ο εξευγενισμός των αισθημάτων μας, μπορούμε να υποθέσουμε μια πρόοδο σ' αυτόν τον τομέα και μπορούμε να ελπίζουμε ότι η ηθική κρίση θα γίνεται όλο και πιο δίκαιη απέναντι στους σκοπούς». ¹⁰ Έτσι υποτίθεται ότι μέσα από την αλληλεπίδραση των κοινωνιών γεννιούνται τα κριτήρια του πράττειν που προσδίδουν στην κοινωνία δυνατότητες ολοκλήρωσης μιας ηθικής δυναμικής, η οποία ταυτόχρονα ενδυναμώνεται από και ενδυναμώνει τις διαδικασίες της γνώσης. Μ' αυτό τον τρόπο η κοινωνική επιστήμη γίνεται αντιληπτή ως επιστήμη του κοινωνικού πράττειν, η οποία ταυτόχρονα το εξηγεί και μέσα από τη γνώση το προάγει ηθικά. Το γινώσκειν έχει λοιπόν πρακτική σημασία και αντίστροφα, αξιολογείται ως θεμιτό από τους δρώντες όταν προάγει το ηθικό περιεχόμενο του πράττειν. Ακολουθώντας αυτή την τελεολογική λογική θα πρέπει να αναμένεται ότι τα αξιολογικά ηθικά κριτήρια του πράττειν έχουν ήδη αναδυθεί σε κάποιο βαθμό από το κοινό κατώφλι της συνείδησης εντός της αστικής κοινωνίας. Ο Schmolleρ πίστεψε ότι βρήκε αυτές τις ηθικές κατηγορίες σε ορισμένες προτάσεις της χριστιανικής ηθικής: «Είναι εξίσου ένα αποτέλεσμα της αυξανόμενης γνώσης μας του κόσμου και του ανθρώπου, όσο κι' ένα παράγωγο της ηθικής καλλιέργειας και του εξευγενισμού του θυμικού μας βίου. Μείνε σταθερός και ολοκλήρωνε τον εαυτό σου – αγάπα τον διπλανό σου σαν τον εαυτό σου – δώσε στον καθένα αυτό που του ανήκει – νιώθε μέλος του όλου στο οποίο ανήκεις – να είσαι ταπεινόφρων μπροστά στον Θεό, αλλά γεμάτος αυτοσυνείδηση και σιγουριά απέναντι στους ανθρώπους. Παρόμοια πράγματα διδάσκονται σήμερα σ' όλα τα μέρη του κόσμου και απ' όλες τις θρησκείες». ¹¹ Ο σκοπός της σύστασης ενός ηθικού στοιχείου του κοινωνικού πράττειν είναι εν πολλοίς να αντικαταστήσει τις εγωϊστικές αντιλήψεις του οικονομικού πράττειν μέσα από τον τονισμό της ηθικής

10. *Grundriss...* τόμος I, σελ. 43, (δική μου μετάφραση).

11. *Grundriss...* τόμος I, σελ. 45, (δική μου μετάφραση).

συνάφειας των οικονομικά δρώντων σε αντίθεση με την πλευρά του ατομικού συμφέροντος, η οποία αποκλείει κατά κάποιο τρόπο μια κατανόηση των σκοπών του άλλου δρώντος. «Ακόμα και η πιο απλή ανταλλακτική κυκλοφορία δεν είναι δυνατή χωρίς να υπάρξει ανάμεσα στους τακτικά ανταλλάσσοντες μια κάποια ηθική κοινότητα. Θα πρέπει να είναι κανείς ρητά ή σιωπηλά πεπεισμένος να διατηρήσει την ειρήνη. Οι ανταλλάσσοντες πρέπει να έχουν κοινές αξιολογικές παραστάσεις και να αναγνωρίζουν ένα κοινό δίκαιο. Κάθε πωλητής αποτελεί μαζί με τον αγοραστή που στέκει εμπρός του, τη στιγμή της πώλησης, μια ηθική κοινότητα εμπιστοσύνης».¹² Μ' αυτό τον τρόπο επιδιώκεται μια συγκατάβαση προς τους σκοπούς του άλλου και ταυτόχρονα γίνεται δυνατή η επέκταση του πρακτικού προτύπου της ανταλλαγής (όπως και άλλων διαστάσεων του οικονομικού πράττειν) σ' όλη την κοινωνία χωρίς να υπεισέλθουν πιθανότητες ασυμβατότητας των ανταλλάσσόντων, πράγμα που ισχύει (σύμφωνα με τον Schmoller) ακόμα πιο λίγο όταν είναι μέλη του ίδιου συνειδησιακού κύκλου. Επίσης η «ηθικοποίηση» του οικονομικού πράττειν εισάγει αίτημα μεταρρύθμισής του, όπου αυτό δεν αντιστοιχεί με τις πιο πάνω αναφερόμενες μορφές της ηθικής κρίσης, έτσι ώστε τόσο τα αποτελέσματά του όσο και η ίδια η οικονομική διαδικασία να καθιστάται πράττειν ηθικού περιεχομένου με αναφορά προς το διαφοροποιημένο κοινωνικό όλο. Πριν όμως δούμε ποια είναι η αντίληψη της κοινωνίας που διακατέχει το έργο του Schmoller θα πρέπει να ασχοληθούμε με την επιστημολογία του. Αυτό το βήμα θα κάνει σαφέστερη την αντίληψη της κοινωνικής θεωρίας.

Η επιστημολογική θεωρία και κριτική

Όπως έγινε σαφές και με τις παραπάνω παραθέσεις μας, ο οικονομικός ιστορισμός προσανατολίζεται κατ' αρχήν προς εμπειρικές-ρεαλιστικές κατασκευές, σκοπός των οποίων είναι

---

12. *Zur Social- und Gewerbepolitik der Gegenwart*, σελ. 227, (δική μου μετάφραση).

η καταπολέμηση της «κενής» αφαιρετικότητας της κλασικής οικονομίας. Παρόλ' αυτά, και λόγω του ότι η ιστοριστική οικονομική θεωρία θέτει το επιχείρημα διαμόρφωσης μιας μακροθεωρίας του κοινωνικού πράττειν (κοινωνική θεωρία) η επιστημονική επιχειρηματολογία δεν περιορίζεται απλώς σε εμπειριστικές κατασκευές, αλλά με βάση τέτοιου είδους έρευνες αποπειράται να κατασκευάσει ένα εννοιολογικό πλαίσιο εξήγησης ολόκληρης της κοινωνίας.

Είδαμε ήδη ότι η ανακατασκευή της θεωρίας της ανθρώπινης φύσης θέτει αίτημα ολιστικής προσέγγισης ως προς την κατανόηση του ατομικού πράττειν. Η ολιστική προσέγγιση στο έργο του Schmoller έχει σαφώς τις καταβολές της στην «οργανική» θεωρία του κράτους και της κοινωνίας που μπορούμε να τη βρούμε ήδη στην Ιστορική Σχολή του Δικαίου των Hugo και Savigny. Την ίδια σχεδόν αντίληψη του «οργανισμού» συναντούμε και στο έργο του Roscher. Ορισμένες καταβολές της οργανικής άποψης μπορούμε επίσης να ανιχνεύσουμε στη ρομαντική αντίδραση των αρχών του 19ου αιώνα, η οποία ως προς το πολιτικό επίπεδο έχει σκοπό τον τονισμό της εξάρτησης του ατόμου από το όλο (το οποίο συγκροτείται ως οργανισμός) και την τοποθέτηση γενικών αξιών (Διαφωτισμός) σε δεύτερη θέση. Παρόλ' αυτά, για τον Schmoller η χρήση της οργανικής αντίληψης για την εξήγηση του κοινωνικού πράττειν έχει σαφώς ως προϋπόθεση τον χαρακτηρισμό της ως μεταφοράς, η οποία απλώς μας βοηθά να αντιληφθούμε εποπτικά την εικόνα του κοινωνικού όλου με τις διάφορες λειτουργίες του. Μεγαλύτερο βάρος ρίχνει ο Schmoller στην έννοια της «εξέλιξης» του εκάστοτε κοινωνικού σώματος. Η έννοια της εξέλιξης εφαρμόζεται σε διαφορετικά επίπεδα, τόσο στο ατομικό-ψυχολογικό όσο και στο κοινωνικό. Όπως παρατηρήσαμε, η ανθρώπινη φύση εξελίσσεται επί τη βάση μιας διαδικασίας εξιδανίκευσης των ορμών, της οποίας ο σκοπός είναι η σύσταση ευρύτερης και ουσιαστικότερης κοινωνικότητας. Στο κοινωνικό επίπεδο η εξέλιξη συμπίπτει με την ανάπτυξη των διάφορων ιστορικών μορφών του καταμερισμού της εργασίας. Την πλευρά αυτή θα αναλύσουμε στην επόμενη ενότητα.

Η αφετηρία της ιστοριστικής επιστημολογικής κριτικής είναι μια τάση επιστροφής στα δεδομένα. Σύμφωνα με τη γνώμη του Schmoller, για να καταστεί μια επιστήμη ικανή να διατυπώσει αφαιρετικές και γενικές προτάσεις που θα έχουν την αξίωση να προσεγγίζουν την υφή των κοινωνικών νόμων, θα πρέπει κατ' αρχήν να ασχοληθεί με λεπτομερή εμπειρική, στατιστική, ιστορική και αρχειακή έρευνα, η οποία θα της προσφέρει το έδαφος για την ανοικοδόμηση του θεωρητικού οικοδομήματος. Σε πρώτη φάση λοιπόν προάγεται η επαγωγική διαδικασία στην έρευνα. Διαμορφώνοντας το επιστημολογικό του πρόγραμμα ο Schmoller ξεχωρίζει τρία στάδια έρευνας: α) παρατήρηση και περιγραφή, β) εννοιολογική διαμόρφωση και ταξινόμηση των δεδομένων, γ) ανακάλυψη και έρευνα αιτιών.

Η διαδικασία της παρατήρησης προκαταλαμβάνεται ήδη από την ιδέα του κινήτρου του πράττειν και από την ιδέα του όλου. «Το να παρατηρούμε λαϊκοοικονομικά φαινόμενα σημαίνει να εξακριβώνουμε τα κίνητρα των αντίστοιχων οικονομικών πράξεων και τα αποτελέσματά τους, την ανάπτυξη και επίδρασή τους στον εξωτερικό κόσμο». ¹³ Ταυτόχρονα όμως η απλή εμπειρική παρατήρηση «βοηθείται» ως προς τη σύσταση αποτελεσμάτων από τη σκοπιά του ερευνητή. Στο επίπεδο της παρατήρησης, η οποία δεν μπορεί πάντα να καταστήσει σαφείς όλες τις αιτιακές αλυσίδες που καθορίζουν ένα συμβέβηκος, καθίσταται απαραίτητη η επίκληση της φαντασίας του επιστημονικού παρατηρητή, η οποία μεσολαβώντας τα εμπειρικά δεδομένα θα μπορέσει να κατασκευάσει μια πρώτη αντίληψη του όλου. «Κατά κανόνα πρόκειται για την εξής διαδικασία: από συγκεκριμένες και σταθερά εξακριβωμένες πληροφορίες (Daten) οι οποίες αναφέρονται σε μια διαδικασία (Vorgang) συμπεραίνουμε συμπληρωματικά τις υπόλοιπες, οι οποίες δεν έχουν παρατηρηθεί επαρκώς ή και καθόλου, και έτσι φτιάχνουμε μια εικόνα του όλου της διαδικασίας. Αυτό

13. Gustav Schmoller «Volkswirtschaft, Volkswirtschaftslehre und -methode». *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*, Leipzig 1911, 3η έκδοση, τόμος 8, σελ. 456, (δική μου μετάφραση).

συμβαίνει κάτω από την επιρροή ορισμένων γενικών εντυπώσεων (Gesamteindrücke) μέσα από μια δημιουργική πράξη της φαντασίας (produktiver Akt der Phantasie), η οποία μπορεί να σφάλει όταν η πλούσια ικανότητα και εκπαίδευση δεν οδηγούν το πνεύμα στη σωστή τροχιά». ¹⁴ Έτσι η επαγωγική διαδικασία δεσμεύεται ήδη από τις απαρχές της προς μια κατεύθυνση σχηματισμού της έννοιας του όλου, η οποία χρησιμεύει σε κάθε στάδιο της έρευνας ως δείκτης της λειτουργικότητάς της.

Η διαμόρφωση των εννοιών είναι μια διαδικασία, η οποία είναι εν πολλοίς παράλληλη με την καθεαυτό επιστημονική έρευνα, μια και σύμφωνα με ομολογία του Schmolter, ήδη η παρατήρηση προϋποθέτει ένα εννοιολογικό σύστημα. Η διαμόρφωση μιας έννοιας είναι ο περιορισμός της σημασίας μιας λέξης προς ένα αντίστοιχο αντικείμενο ή διαδικασία. Η εννοιολογία της εκάστοτε επιστήμης, καθώς καθορίζεται από την έρευνα των εμπειρικών δεδομένων έχει μεταλλασσόμενη υφή στο βαθμό που δεν μπορεί να επεξηγήσει επαρκώς τα «νέα» δεδομένα που μπορούν να προκύψουν ή όταν σύμφωνα με επανειλημμένη επαλήθευση η έννοια δεν προσεγγίζει την υφή των πραγμάτων. Οι έννοιες έχουν τις ρίζες τους στα πράγματα. Μ' αυτή τη δήλωση ο Schmolter στέκει στην πλευρά του νομιναλισμού και αντιπαρατίθεται σε κάθε «ρεαλισμό» που μπορεί να απαιτηθεί από τη πλευρά ενός εννοιολογικού συστήματος. Οι έννοιες δοκιμάζονται συνεχώς από την έρευνα και προσαρμόζονται στα αποτελέσματά της.

Η επιστήμη της λαϊκής οικονομίας συγκροτείται ως τέτοια στο ενδιάμεσο πεδίο φυσικών και ψυχικών αιτιακών αλυσίδων. Οι φυσικές αιτίες συγκρότησης ενός οικονομικού-κοινωνικού σώματος αναφέρονται στις γεωγραφικές, γεωλογικές, κλιματολογικές και φυλετικές προκείμενες ενός κοινωνικού σχηματισμού. Δηλώνεται σαφώς ότι ο συνδυασμός αυτών των παραγόντων όχι μόνο αποτελεί εξαρχής ένα «υποδόμημα» στο οποίο ανοικοδομείται το κοινωνικό σώμα, αλλά επί τη βάση της ποικιλίας του δημιουργεί τις προϋποθέσεις για τη «μονα-

¹⁴. *Grundriss...* τόμος 1, σελ. 103, (δική μου μετάφραση).

δικότητα» του εκάστοτε κοινωνικού σώματος. Μ' αυτό τον τρόπο ο Schmoller σχετικοποιεί σε μεγάλο βαθμό τις αφαιρετικές κατασκευές της κλασικής οικονομίας και προσφέρει ταυτόχρονα τη βάση για την ανάπτυξη μιας «συγκεκριμένης ανάλυσης», η οποία θεωρεί τις φυσικές προκείμενες (όπως τουλάχιστον τις αντιλαμβανόταν ο Schmoller) συγκαθοριστικές αιτίες του οικονομικού πράττειν. Οι ψυχικές αιτίες υποστασιοποιούνται όπως είδαμε στους κύκλους της συνείδησης, οι οποίοι αρχίζουν (ιστορικά) μέσα στον κόσμο της φύσης να οικοδομούν ένα δεύτερο κόσμο ο οποίος έχει αυξανούσα ηθική χροιά και των οποίων η ανάπτυξη και μεταβολή συμπίπτει εν πολλοίς με την αντίστοιχη μεταβολή του κοινωνικού σώματος βασισμένου στον καταμερισμό της εργασίας. «Καταλήγουμε έτσι σε ένα είδος κλίμακας αιτιών, πρώτα απλά ατομικών, μετά συμπυκνωμένων και πολυπλοκότερων ψυχικο-ηθικών αιτιών, οι οποίες εξηγούν κάθε κοινωνικό συμβεβηκός, και είναι καθοριστικές τόσο για τον λαϊκοοικονομικό βίο, όσο και για τον δικαιοκράτο, πολιτικό, εκκλησιαστικό, κοινωνικό».¹⁵ Ο κύκλος των ηθικών αιτιών είναι το «υπερδόμημα», του οποίου οι βάσεις όπως είδαμε είναι οι φυσικές προκείμενες.

Σε αντιστοιχία προς την εξέλιξη των συνειδησιακών κύκλων και την ανάπτυξη της κοινωνικής γνώσης, εντοπίζει ο Schmoller ιστορικά μοντέλα γνώσης, τα οποία αντιστοιχούν σε μια ορισμένη περίοδο, καθορίζονται από τις κοινωνικές προκείμενες και ανατρέπονται ή μετασχηματίζονται από την ερχόμενη εποχή. Ως τέτοια Παραδείγματα (όπως θα τα ονομάζαμε σήμερα) θεωρεί ο Schmoller τον μερκαντιλισμό, τη κλασική οικονομία και τον σοσιαλισμό. Και τα τρία είναι μοντέλα κριτικής και γνώσης που έχουν τονίσει διαφορετικές (ιστορικά αναγκαίες) πλευρές του κοινωνικού πράττειν. Το λάθος που τους επιδίδεται από την ιστοριστική κριτική, είναι ότι ανέμιξαν την επιστημονική γνώση με ιδεολογικές προσαγωγές, προσπαθώντας να καταλήξουν σε πρακτικές εφαρμογές. Ο τονισμός της πρακτικής κατεύθυνσης από μια κοινωνική

15. *Volkswirtschaft, Volkswirtschaftslehre und -methode*, ό.π. σελ. 474, (δική μου μετάφραση).

επιστήμη θεωρείται «κακός» από τη στιγμή που δεν χαρακτηρίζεται από ολιστική προσέγγιση ως προς τις προϋποθέσεις του, δηλαδή από τη στιγμή που προσεγγίζει μόνο ένα κοινωνικό «κόμμα» και προσπαθεί να αναγάγει τα συμφέροντά του σε γενικά συμφέροντα. Ταυτόχρονα όμως με τον διαχωρισμό και την «κομματικότητα» αυτών των προσεγγίσεων επισημαίνει ο Schmoller την υπαγωγή τους σε μια τελεολογική διαδικασία, η οποία καταλήγει στην ιστορική σχολή. Δεδομένου ότι κάθε νεότερη σχολή μαθαίνει από τα λάθη της προηγούμενης ανατρέποντάς την, και είναι σε θέση να προσεγγίσει πιο πολύ την «αλήθεια» του κοινωνικού Είναι και Γίγνεσθαι, γίνεται σαφές ότι η σχολή που βρίσκεται στο τέλος της διαδικασίας θα είναι και η πλέον επιστημονική. Μ' αυτή την αθροισματική διαδικασία γνώσης ήλπιζε ο Schmoller να καταξιώσει το επιστημολογικό μοντέλο του. Άλλωστε, η τελεολογική αντίληψη δεν περιορίζεται μόνο στη διαδοχή των διάφορων σχολών. Δεδομένου του ψυχολογικού περιεχομένου της παρατήρησης του κοινωνικού πράττειν και δεδομένων των αξιολογικών στοιχείων που το συγκαθορίζουν, γίνεται σαφές η αξιολόγηση ή καλύτερα αξιολογική κρίση (Werturteil) αποτελεί κατ' αρχήν μέρος του ερευνόμενου αντικειμένου και μάλιστα ένα από τα κυριότερα, μια και θεωρείται ότι αποτελεί τη βάση για την ατομική σκοποθεσία. Αυτό το συμπέρασμα κρατείται σταθερό καθώς ο Schmoller προχωρά στον επόμενο συλλογισμό: Δεδομένου του συγκαθορισμού του κοινωνικού πράττειν από τους συνειδησιακούς κύκλους (δηλαδή από τις εκάστοτε μορφές συνείδησης) και δεδομένης της ανάπτυξης αυτής της συνειδησιακότητας επί τη βάση της ιστορικής εξέλιξης του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας, γίνεται σαφές ότι και η ίδια η επιστημονική παρατήρηση αποτελεί μέρος αυτής της διαδικασίας. Με άλλα λόγια, η κοινωνική επιστήμη συνιστάται ως συγκαθοριστικός παράγοντας του κοινωνικού πράττειν. Εφόσον όμως είδαμε ότι η ατομική και σε ευρύτερο βαθμό η κοινωνική σκοποθεσία στηρίζεται σε αξιολογικές κρίσεις, γίνεται αντιληπτό ότι η κοινωνική επιστήμη θα πρέπει κι' αυτή να λάβει μέρος στην αξιολόγηση. Καθώς όμως ο σκοπός της είναι η ανεύρεση της «αλήθειας» θα πρέπει να κάνει αξιολο-

γήσεις οι οποίες απεκδύονται της υποκειμενικότητας του ατομικού δράντος. Τέτοιες αξιολογήσεις είναι μόνο αυτές που προσανατολίζονται προς το όφελος του κοινωνικού όλου. Η κοινωνική επιστήμη είναι η συνείδηση της κοινωνίας, συνιστάται με ευθεία αναφορά σε πρακτικούς σκοπούς και προβαίνει σε επεξεργασμένες αξιολογικές κρίσεις. Η θέση αυτή του Schmoller περί αξιολογούσας επιστήμης επρόκειτο να τον φέρει σε οξεία αντίθεση με άλλους επιστήμονες του καιρού του, μεταξύ άλλων και με τον Max Weber, οι οποίοι απαιτούσαν μια επιστήμη ελεύθερη αξιών (wertfreie Wissenschaft). Ο Max Weber αρνήθηκε κατηγορηματικά την άποψη ότι ένας πανεπιστημιακός καθηγητής θα πρέπει να συνδυάζει την ακαδημαϊκή (επιστημονική) διάλεξη μ' ένα κήρυγμα της δικής του κοσμοαντίληψης. Θεωρούσε ότι ο χώρος του πανεπιστημίου είναι κατάλληλος μόνο για τη πραγμάτευση εμπειρικών και επαληθεύσιμων γνώσεων και όχι αξιολογικών κρίσεων. Το αξιολογικό στοιχείο γίνεται δεκτό από τον Weber στον βαθμό που μπορεί να βοηθήσει στην κατανόηση (Verstehen) της εκάστοτε κοινωνικής οντολογίας, χωρίς όμως αυτό να σημαίνει ότι η κοινωνική επιστήμη θα πρέπει να επισύρεται σε αξιολογικές (τελεολογικές) κρίσεις ως προς το πράττειν. Μ' αυτό τον τρόπο η αξιολογική κρίση γινόταν δεκτή ως αντικείμενο έρευνας, στον βαθμό που βοηθούσε την κατανόηση της εκλογής μέσων προς ένα σκοπό, αλλά η απαίτηση του Schmoller για πρακτική εφαρμογή των επιστημονικών συμπερασμάτων τίθονταν έξω από το πεδίο της επιστημονικής σκοποθεσίας. Πρόκειται εδώ για μια αντιστροφή του επιχειρήματος του Schmoller (κατανόηση της αξιολόγησης – κριτική ως προς το πόσο «μακριά» ή «κοντά» στην κοινωνική σκοποθεσία βρίσκεται – προτάσεις για πρακτική εφαρμογή) με την έννοια ότι το επιστημονικό πράττειν περιορίζεται στην κατανόηση των δράντων και όχι σε προτάσεις εφαρμογών.¹⁶ Χωρίς να

16. Βλέπε ιδιαίτερα Max Weber «Der Sinn der "Wertfreiheit" der soziologischen und ökonomischen Wissenschaften», στην συλλογή γραπτών του *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre* (πρώτη έκδοση 1922) σελ. 489-540.

προχωρήσουμε άλλο σ' αυτό το σημείο,¹⁷ αρκεί να επισημά-
νουμε ότι η θέση της «αξιολογούσας» επιστήμης συγκροτήθηκε
από τον Schmoller στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα όχι τόσο
ως ευρετικό εργαλείο όσο ως προπαρασκευή για πρακτικές
εφαρμογές κοινωνικής μεταρρύθμισης. Αυτή ακριδώς η κοι-
νωνική αντίληψη θα μας απασχολήσει στο επόμενο βήμα.

Ιστορική θεωρία της κοινωνίας

Η σύσταση μιας θεωρίας της κοινωνίας αναφέρεται άμεσα
στις μεθοδολογικές προκείμενες της εξέλιξης και της ολιστικής
προσέγγισης. Η εξελικτική παρατήρηση έχει ως αφετηρία τις
πρωταρχικές μορφές ανθρώπινης συνεύρεσης και οργάνωσης,
όπως αυτές διακρίνονται μέσα από τις ανθρωπολογικές έρευ-
νες και τις ιστορικές μελέτες. Η ιστοριστική παρατήρηση της
ανθρώπινης κοινωνίας προβάλλει εμμέσως τα θεσμικά πλαίσια
και τους τύπους του πράττειν του παρόντος στο ιστορικό
παρελθόν. Αυτή η λειτουργία της προβολής γίνεται κατά
κάποιο τρόπο «εν αγνοία» του παρατηρητή, γιατί ο σκοπός
της έρευνας της εξελικτικής διαδικασίας είναι η απόδειξη της
συνέχειας του πράττειν στο παρόν και όχι (όπως θα ίσχυε αν
η προβολή ανάγονταν σε σαφές μεθοδολογικό εργαλείο) στην
αντίληψη του παρελθόντος από συνειδησιακές μορφές της
αστικής κοινωνίας. Η σιωπηλή αντιστροφή αυτής της λειτουρ-
γίας έχει ως συνέπεια τον ως επί το πλείστον φορμαλιστικό

---

17. Ο χώρος μας απαγορεύει να επεκταθούμε στην εξίσου σημαντική «διένεξη για
τη μέθοδο» (Methodenstreit) η οποία έλαβε χώρα αρχικά μεταξύ του Gustav
Schmoller και του Karl Menger. Η διένεξη αυτή συμπυκνώθηκε αρχικά στην
αντίθεση επαγωγή-απαγωγή, όπως αυτή γινόταν αντιληπτή ως μεθοδολογικό
εργαλείο στο «επαγωγικά θεμελιωμένο» έργο του Schmoller και στο «απαγωγικά
αρχόμενο» έργο του Karl Menger. Εν τούτοις η διαφορά δεν βρίσκεται σ' αυτό
το επίπεδο αλλά στις αφετηρίες των δυο σχολών που αντιπροσωπεύουν οι δυο
θεωρητικοί (ιστορική σχολή – θεωρία οριακής ωφελιμότητας) όπως επίσης και
στην εκτίμηση της έννοιας του «νόμου» στις κοινωνικές επιστήμες, στην κατάταξη
και αξιολόγηση του ατομικού πράττειν καθώς και στην ανεύρεση της «ουσίας»
του οικονομικού φαινομένου.

χαρακτήρα των αποτελεσμάτων, μια και ουσιώδεις διαφορές δεν προσδιορίζονται ως προς τη σύσταση των σύγχρονων κοινωνικών σχέσεων όσο ως προς τις πολιτισμικές τους «ιδεολογικοποιήσεις», δηλαδή ως προς τις διαφορετικές αξιολογήσεις του πράττειν από την πλευρά των δρώντων.

Το οργανωτικό πλαίσιο της οικογένειας προσδιορίζεται ως το πρωταρχικό κοινωνικό κύτταρο, το οποίο περιέχει σπερματικά τις μελλοντικές δυναμικές της κοινωνικής διαμόρφωσης. Λόγω της «πρωταρχικής» της θέσης στην ανθρώπινη ιστορία, η οικογένεια εμπεριέχει σε εμβρυακή μορφή τον καταμερισμό της εργασίας σε «διευθύνουσα» (leitende) και «διεκπεραιωτική» (ausführende) με αναφορά ως επί το πλείστον στα ζεύγη άνδρας-γυναίκα και γεροντότεροι-νεότεροι. Επίσης εμπεριέχει τις πρώτες μορφές του επιχειρηματικού πράττειν (Unternehmung) το οποίο προσδιορίζεται στις παραδοσιακές μορφές κοινωνικής συνεργασίας των συγγενών στο ψάρεμα, στο κυνήγι κλπ. Η οικογένεια είναι η πρώτη επιχειρηματική μονάδα (μια και καθορίζει άλλωστε ετυμολογικά το «οικο»-νομικό πράττειν) και η επιχείρηση είναι ένα θεσμικό πλαίσιο, το οποίο χαρακτηρίζεται πρωταρχικά από συνεργασία. Ο τονισμός του συνεργατικού στοιχείου στην οικονομική επιχείρηση γίνεται σαφής όταν αναλογιστεί κανείς τις επιχειρηματικές συνθήκες της αστικής κοινωνίας, όπως αυτή καθορίζεται από τη σχέση κεφαλαίου-εργασίας. Οι οποιεσδήποτε τριβές που μπορούν να ανακύψουν από το πλέγμα των αστικών σχέσεων μπορούν να διερευνηθούν ως προς τις δυνατότητες λύσης τους στο ιστορικό τους παρελθόν και έτσι μέσα από τον τονισμό της συνεργασίας και της οικογενειακής ατμόσφαιρας στη σύγχρονη επιχείρηση να αποσοβηθούν (σύμφωνα με την πρόθεση του Schmolter) κοινωνικές κρίσεις.

Οι μορφές εξέλιξης της ανθρώπινης κοινωνίας, όσον αφορά πρωτίστως το οικονομικό πράττειν, αναφέρονται σε μια διεύρυνση των εργασιακά καταμερισμένων δραστηριοτήτων, η οποία γεννά μια ποσοτική αύξηση των δρώντων και μια ποιοτική αναδιαμόρφωση των υπαρχόντων ή νεοδημιουργηθέντων δραστηριοτήτων και επαγγελμάτων. Έχουμε εδώ να κάνουμε με μια ανάπτυξη των μορφών του κοινωνικού πράτ-

τειν, στην οποία το άτομο καθορίζεται πάντα από τον κοινωνικό περίγυρο και (αντίστροφα με την ερμηνεία του ζεύγους φυσική «ελεύθερη» κατάσταση – κοινωνική «δεσμευμένη» κατάσταση) προχωρά, επί τη βάση μιας πολιτισμικής προόδου και εξιδανίκευσης προς μια κατάσταση ελευθερίας, η οποία γίνεται αντιληπτή ως ένα ευρύτερο «ανήκειν» στο κοινωνικό όλο. Ο Schmoller αναπτύσσει την εξελικτική του θεωρία ιδιαίτερα επί τη βάση τριών μορφών συνεργασίας: οικονομία του χωριού (Dorfwirtschaft), οικονομία μιας περιοχής επικράτειας (Territorialwirtschaft), λαϊκή οικονομία (Volkswirtschaft).¹⁸

Οι δυο πρώτες μορφές οικονομικής οργάνωσης αναφέρονται ως επί το πλείστον σε προαστικές κοινωνίες, στις οποίες όμως τονίζεται ήδη η αλληλεξάρτηση των κοινωνιών και η δυναμική των οικονομικο-κοινωνικών σχέσεων που οδηγεί προς τις αστικές μορφές της λαϊκής οικονομίας. Η λαϊκή οικονομία συνιστάται ακριβώς ως τέτοια εφόσον οι οικονομικοί δεσμοί της διατρέχουν το σώμα ενός «λαού» (Volk),¹⁹ ο οποίος έχει καταστεί (τουλάχιστον οικονομική) ενότητα υπερβαίνοντας τα όρια του «χωριού» και της «περιοχής επικράτειας». Η ανάδειξη λοιπόν του «λαού» ως οικονομικού δρώντος συμπίπτει θεωρητικά με τη σύσταση της αστικής κοινωνίας και του εθνικού κράτους.

Ο καταμερισμός της εργασίας καθίσταται στο έργο του Schmoller μια κεντρική έννοια της οποίας η χρήση υπερβαίνει κατά πολύ τα όρια που της είχε θέσει η σμιθιανή θεωρία,

18. Η σύσταση εξελικτικών μορφών του οικονομικού βίου προσιδιάζει σε θεωρητικές κατασκευές του 19ου αιώνα. Ιδιαίτερα για την ιστορική σχολή είναι χαρακτηριστικά τα στάδια οικονομικής εξέλιξης του Hildebrand (φυσική, χρηματική και πιστωτική οικονομία) τα οποία είχαν εκτός των άλλων τον σκοπό να ανατρέψουν την εικόνα της εξέλιξης επί τη βάση ταξικών αγώνων, όπως αυτή παρατίθεται στο Κομμουνιστικό Μανιφέστο των Marx-Engels.

19. Κάτω από την έννοια «λαός» ενυπάρχουν έντονα χαρακτηριστικά του έθνους. Παρόλ' αυτά ο «λαός» ως έννοια απεικονίζει εκείνο το σύνολο των κοινωνιών που συνδέεται από τους δικούς του ιδιαίτερους συνειδησιακούς κύκλους. Ως τέτοιος έχει μια ανορθολογική απόχρωση, η οποία εισάγει έμμεσα στην οικονομική επιστήμη μια ιδιαίτερη οντολογία του «λαϊκού βίου» η οποία δεν εξαντλείται με ορθολογικές κατασκευές.

χωρίς όμως αυτό να σημαίνει ότι μ' αυτό τον τρόπο καταλήγει σε εμβριθέστερες αναλύσεις στο πεδίο των κοινωνικών σχέσεων της αστικής κοινωνίας. Η αντίληψη του Schmoller για τον εργασιακό καταμερισμό μπορεί να συνοψιστεί στα εξής σημεία:

1. Ο καταμερισμός της εργασίας (ως γενική έννοια) είναι η μεγάλη μήτρα της κοινωνικής διαφοροποίησης. Η διαφοροποίηση αναφέρεται αρχικά στις φυσικές προκείμενες των ατόμων (ορμές, σωματική δύναμη, επιδεξιότητα, φύλο, ηλικία κ.λπ.) και εν συνεχεία συνίσταται σε μια αλληλεπίδραση μεταξύ δραστηριότητας και ορμών, η οποία γεννά νέες μορφές κοινωνικής εργασίας και συμπληρωματικότητας.

2. Η σημαντικότερη μορφή κοινωνικής οργάνωσης που γεννιέται από τον καταμερισμό της εργασίας είναι ο καταμερισμός σε διευθύνουσα (leitende) και διεκπεραιωτική (ausführende) εργασία. Η μορφή αυτή αποδεικνύεται λειτουργικότητα για την «ιστορική» παράθεση, μια και χρησιμεύει ως «καλούπι» από το οποίο πηγάζουν πιο συγκεκριμένες (ιστορικές) μορφές κοινωνικής οργάνωσης. Ο διαχωρισμός αντιστοιχεί εν πολλοίς στον καταμερισμό ανάμεσα σε πνευματική και σωματική εργασία. Επί τη βάση του καταμερισμού της διευθύνουσας και διεκπεραιωτικής εργασίας γίνονται κατανοητοί κοινωνικοί σχηματισμοί όπου το κυρίαρχο «διευθύνων» μέρος αποτελείται από ιερείς ή πολεμιστές ή εμπόρους-κατακτητές ή από μια μίξη των τριών στρωμάτων, τα οποία αποτελούν την κοινωνική αριστοκρατία. Η πορεία της εξέλιξης του ανθρώπινου γένους περνάει μέσα από τον κοινωνικό διαχωρισμό των «διευθυνόντων» και των «διεκπεραιωτών», πράγμα το οποίο δεν αποκλείει βέβαια και πιθανότητες εκμετάλλευσης των διεκπεραιωτών από τη πλευρά της διευθύνουσας αριστοκρατίας. Είναι άλλωστε σαφές ότι η εκάστοτε διευθύνουσα αριστοκρατία εμπεριέχει και στοιχεία πολιτικής ηγεσίας, τα οποία τη βοηθούν (ανάλογα με την ηθική της παιδεία) να καταπιέζει τη διεκπεραιώνουσα μάζα, μεταμορφωνόμενη έτσι σε τυραννίδα. Καθώς όμως το άδικο από την πλευρά των διευθυνόντων (οι οποίοι είναι ως επί το πλείστον και οι κατέχοντες) κινητοποιεί διαδικασίες πολιτειακής αλλαγής, η

αντίληψη της οποίας πηγάζει από την αριστοτελική θεωρία αλλαγής των πολιτευμάτων, αυτό που θεωρείται από τον Schmoller σημαντικό είναι:

3. η αυξάνουσα εξειδίκευση των επαγγελματιών και των ικανοτήτων που έχει σαφώς τη ρίζα της στον καταμερισμό της εργασίας. Μόνο επί τη βάση του καταμερισμού της εργασίας είναι δυνατή η σύσταση επιστημονικής γνώσης και αισθητικής δραστηριότητας. Μ' αυτή τη δήλωση ο Schmoller αποστασιοποιείται από τη ρομαντική κριτική στη διαμόρφωση της αστικής κοινωνίας εννοώντας ότι το αίτημα της «επανένωσης» των ικανοτήτων του εργασιακά καταμερισμένου δρώντος έχει ως προϋπόθεση τον ίδιο τον καταμερισμό της εργασίας μια και πριν την ανάπτυξή του ο άνθρωπος δεν είχε εκδηλώσει τις εξειδικευμένες ιδιότητες που ασκεί τώρα. Ταυτόχρονα γίνεται όμως δεκτή και η δυνατότητα ασυμβατότητας μεγάλων μερών των εργασιακά καταμερισμένων ατόμων με τους σκοπούς του όλου, λόγω ακριβώς της υπερεξειδίκευσης που τους κάνει να χάνουν κάθε ενδιαφέρον για την εργασία και τα αποτελέσματά της. Ο σκοπός της μεταρρυθμιστικής δραστηριότητας, της οποίας το αίτημα εισάγει η ιστορική σχολή, είναι ο διαχωρισμός των «καλών» από τα «κακά» αποτελέσματα του καταμερισμού της εργασίας, καθώς και η διάκριση μεταξύ προβληματικών φαινομένων μετάβασης από μια κοινωνική μορφή σε μια άλλη και εγγενών προβλημάτων ενός κοινωνικού σχηματισμού.

4. Τέλος, η σημαντικότερη κοινωνική διαμόρφωση που έχει τη ρίζα της στον καταμερισμό της εργασίας είναι η διαμόρφωση των κοινωνικών τάξεων (soziale Klassenbildung). Ο διαχωρισμός των κοινωνικών τάξεων στο έργο του Schmoller υπόκειται στα εξής προκαταρκτικά κριτήρια: α) να γίνει αποδεκτός ο μονόπλευρος χαρακτήρας της σοσιαλιστικής θεωρίας²⁰ για τις τάξεις, καθώς υποστηρίζεται ότι ο λεγόμενος «οικονομικός» παράγοντας δεν είναι η μοναδική αιτία ταξικής

20. Ο Schmoller έχει εδώ υπόψη του ως επί το πλείστον τον Marx. Η αντιπαράθεση ιστορισμού-ιστορικού υλισμού αποτελεί μια ενδιαφέρουσα πλευρά της επιστημολογίας του 19ου αιώνα, αλλά δεν μπορεί να μας απασχολήσει εδώ.

διαμόρφωσης, β) πρέπει να τονιστεί το στοιχείο της αλληλεξάρτησης μεταξύ των τάξεων, έτσι ώστε να είναι δυνατή η (αρχικά θεωρητική και ακόλουθα πρακτική) θεμελίωση ενός «κοινού πνεύματος» συνεργασίας, γ) η κοινωνική τάξη πρέπει να κατασκευαστεί θεωρητικά στο εποπτικό επίπεδο και όχι στο αφαιρετικό επίπεδο της «παραγωγής». Η εισαγωγή της έννοιας της «τάξης» στο εποπτικό επίπεδο²¹ καθιστά δυνατές διαδικασίες εξομάλυνσης και μεταρρύθμισης μεταξύ των τάξεων χωρίς να επισύρεται στο πεδίο της κριτικής η συνολική διαδικασία παραγωγής.

Δεδομένων αυτών των προϋποθέσεων ο Schmoller κατασκευάζει την έννοια της «τάξης» με πολλαπλό τρόπο στηριζόμενος αφενός στον προαναφερθέντα καταμερισμό διευθύνουσας και διεκπεραιωτικής εργασίας και αφετέρου σε ιστορικές έρευνες ως προς την ταξική δομή της μεσαιωνικής κοινωνίας. Η ταξική καταγωγή αναφέρεται ως επί το πλείστον στην πιο εποπτική κατηγορία του «επαγγέλματος» (Beruf) και όχι τόσο στη θέση στην παραγωγική διαδικασία. Ταυτόχρονα η ταξική συνείδηση αναφέρεται στην αλληλεπίδραση των κατόχων όμοιων επαγγελμάτων, οι οποίοι καθώς κατοικούν και εργάζονται μαζί, δημιουργούν έναν δικό τους «συνειδησιακό κύκλο» ο οποίος παίζει βαρύνοντα ρόλο στη συνείδηση του ατόμου ως προς το «ανήκειν» σε μια κοινωνική ομάδα. «Από τον διαχωρισμό των δραστηριοτήτων, των επαγγελμάτων, των βιοτικών θέσεων, πηγάζουν συγκεκριμένες παραλλαγές του λαϊκού χαρακτήρα, της σωματικής και πνευματικής διαμόρφωσης, οι οποίες, πολύ περισσότερο όταν γίνονται εντονότερες μέσα από αιματικούς και θρησκευτικούς δεσμούς, μέσα από συμβίωση και συναναστροφή, καθώς και μέσα από σταθερή γαμική κοινότητα, θέτουν αναγκαστικά τους ίδιους ανθρώπους σε μεγαλύτερη σύνδεση απ' ό,τι τα υπόλοιπα μέλη του ίδιου λαού... Δημιουργούνται έτσι με τον καταμερισμό της εργασίας σε όλες τις μεγαλύτερες συλλογικές κοινότητες

21. Ο Schmoller επεξεργάζεται ταξικές πολιτικές και στο επίπεδο της εισοδηματικής κατανομής, αλλά πάντα επί τη βάση μεταρρυθμιστικού προσανατολισμού, πράγμα που συνεπάγεται την ίδια «εποπτική» λειτουργικότητα της έννοιας.

ψυχικές μαζικές συνάψεις (psychische Massenzusammenhänge) του εντονότερου είδους ανάμεσα στους επαγγελματικούς συντρόφους... Προπαντός η ανάγκη του ανθρώπου για αναγνώριση θα οδηγεί συνεχώς στο ότι δεν θα θέλει απλώς να τον προσέχουν στην οικογένεια, στην κοινότητα, στο κράτος, αλλά πιο πολύ στον κύκλο των επαγγελματικών συντρόφων... Δημιουργείται έτσι η επαγγελματική τιμή ή η τιμή της νομικής τάξης ως ένα σοβαρό στοιχείο της κοινωνικής διάρθρωσης... Η συνείδηση έχει μόνο μια φωνή, η τιμή είναι ταυτόχρονα μια εκατονταπλή συνείδηση, η οποία αντιπαρατίθεται στο άτομο μέσα από το στόμα των ταξικών συντρόφων... Είναι ένας δεσμός που περιβάλλει τα μεμονωμένα άτομα μ' ένα σκοτεινό, σχεδόν ασυνείδητο αίσθημα κοινότητας, το οποίο ανάλογα με τον βαθμό της ομοφωνίας, της αυξανόμενης συνείδησης, της εξωτερικής πίεσης, της ολοκληρωμένης εξωτερικής συμμαχικής οργάνωσης και του αγώνα για τα ειδικά συμφέροντα, μπορεί να φτάσει μέχρι το πιο απότομο, αποκλειστικό και σκληρό ταξικό πνεύμα». ²²

Επί τη βάση λοιπόν της κοινωνικής ταξικής διαφοροποίησης γίνεται αντιληπτό ότι η υπερεξειδίκευση μπορεί να προκαλέσει καταστάσεις κρίσης όταν το εργαζόμενο άτομο έχει αφενός στερηθεί τα μέσα ικανοποίησης των αναγκών του και αφετέρου αδυνατεί να δει το σημείο σύμπτωσης της δικής του ατομικής σκοποθεσίας με τη γενικότερη κοινωνική παραγωγική σκοποθεσία. Η φυγόκεντρος αυτή δύναμη αναφέρεται άμεσα σε μια ιεραρχία κινήτρων εργασίας (και κοινωνικότητας) η οποία αποτελεί ταυτόχρονα τη βάση για κεντρομόλες διαδικασίες κοινωνικής συμπληρωματικότητας που πηγάζουν από τον τομέα της κοινωνικής εργασίας. Η ιεραρχία των κινήτρων (η οποία αντιστοιχεί κατά κάποιο τρόπο στην ιεραρχία των ορμών και της εξιδανίκευσής τους) αποτελείται από τρία μέρη: «α. Η πείνα, η δίψα και οι άλλες στοιχειώδεις ή ανώτερες κινητήριες ορμές, οι οποίες ωθούν το πράττειν σε άμεση ικανοποίηση της ανάγκης, είναι παντού δεδομένες αλ-

22. Gustav Schmoller «Das Wesen der Arbeitsteilung und der sozialen Klassenbildung» *Schmollers Jahrbuch 1890*, σελ. 77, (δική μου μετάφραση).

λά δρουν σε διαφορετικό βαθμό... Η ανώτερη κουλτούρα εν μέρει τις απωθεί και εν μέρει τις χρησιμοποιεί σαν έμμεσους στόχους ενός πράττειν το οποίο κατευθύνεται άμεσα προς άλλους στόχους και αφήνει την ικανοποίηση της ανάγκης να εμφανιστεί σαν την παράπλευρα αποκτημένη δευτερεύουσα επιτυχία, η οποία προκύπτει μόνο όταν το προς άλλους στόχους κατευθυνόμενο πράττειν έχει αποφέρει κέρδος και αμοιβή. β. Οι περίπλοκοι σκοποί του εργασιακά καταμερισμένου πράττειν για τους άλλους... απαιτούν πιο επιτηδευμένα κίνητρα τα οποία τίθενται απο την κοινωνία: απειλές τιμωρίας, καταναγκασμός, αντιλήψεις καθήκοντος, πληρωμή, δυνατότητες κέρδους, χρησιμοποιούνται το ένα μετά το άλλο ή και όλα μαζί... Ένα μεγάλο μέρος κοινωνικών καταναγκαστικών κανόνων πηγάζει από την αναγκαιότητα να πιεστούν οι άνθρωποι για μια δραστηριότητα για άλλους, την οποία αυτοί δεν θεωρούν αναγκαία... Αλλά αυτή η απόσπαση των κινήτρων αναρίθμητων ανθρώπων από τους άμεσους στόχους του βίου φέρει μέσα της μέχρι έναν βαθμό τον κίνδυνο ότι οι άνθρωποι διεκπεραιώνουν τις δουλειές τους άσχημα, σαν κλέφτες και τοκογλύφοι, απλώς και μόνο όταν πληρώνονται καλά και κερδίζουν αρκετά. γ. Ενάντια σ' αυτή την κατάσταση επιδρά ευτυχώς όχι μόνο το αίσθημα του καθήκοντος αλλά και το σοβαρό γεγονός, ότι τουλάχιστον για πολλές εργασιακά καταμερισμένες δραστηριότητες υπάρχει μια κατανόηση και μια εσώτερη συμμετοχή, ακόμα κι' όταν ο άμεσος στόχος της δραστηριότητας είναι απόμακρος και αρχικά ξένος στον εργαζόμενο... Αλλά ακόμα κι' ένα αξιοσημείωτο μέρος των μηχανικών επαγγελμάτων μπορεί να συνδεθεί με αισθητικά αισθήματα, με τη χαρά της επιτυχίας, με κατανόηση για τη σημασία του πράγματος, έτσι ώστε αυτός που τα εξασκεί να τα αγαπήσει και να μην εργάζεται μόνο για την αμοιβή... Και έτσι, όλο και πιο πολύ, αυτό που πρώτα συνέβαινε από φόβο και πείνα γίνεται τώρα από ορμή για απολαβές, και ό,τι γινόταν νωρίτερα από αυτή την ορμή γίνεται τώρα εν μέρει ή εξολοκλήρου από ανώτερα κίνητρα».²³ Ο σκοπός μιας μεταρρυθμι-

23. ό.π. σελ. 60-61, (δική μου μετάφραση).

στικής πολιτικής είναι να προωθήσει την τρίτη ομάδα «ανώτερων» κινήτρων έτσι ώστε το εργασιακά καταμερισμένο άτομο να αισθάνεται πως μέσα από την εργασία του ανήκει στο κοινωνικό όλο. Μια πολύπλευρη κοινωνική πολιτική (αναφερόμενη άμεσα στο «κοινωνικό ζήτημα») καθιστάται λοιπόν θεμιτή και ευκαταία. Το περιεχόμενό της θα εξεταστεί στην τελευταία ενότητα. Μια από τις προϋποθέσεις της, την οποία ήδη αναφέραμε και η οποία ανήκει στην κοινωνική θεωρία, είναι η ηθικοποίηση του πράττειν από την πλευρά των κατεχόντων. Η «ανηθικότητα» της εγωιστικής επιδίωξης του κέρδους από την πλευρά του καπιταλιστή (ο Schmoller τον ονομάζει πάντα «επιχειρηματία») ανήκει πιο πολύ στα φαινόμενα μετάβασης από τη δεσμευτική μεσαιωνική κοινωνία στην αστική κοινωνία των ελεύθερων δυνάμεων της αγοράς και δεν αποτελεί συστατικό στοιχείο της καπιταλιστικής οικονομίας. Μ' αυτό τον τρόπο ο Schmoller αποστασιοποιείται από τη σοσιαλιστική κριτική, η οποία θέτει αίτημα υπέρβασης της καπιταλιστικής αναρχίας της αγοράς και εκμετάλλευσης μέσα από υπέρβαση των όρων παραγωγής. Δεδομένης της θεωρίας του ηθικού πράττειν, ο Schmoller υποστηρίζει πως είναι δυνατόν να εκπαιδευτούν ηθικά οι γαιοκτήμονες και οι κάτοχοι κεφαλαίου έτσι ώστε να γίνει γι' αυτούς αντιληπτή η συμβατότητα της ατομικής σκοποθεσίας του κέρδους με τη συνολική σκοποθεσία του κοινωνικού όλου, η οποία βεβαίως δεν μπορεί να ανεχθεί «επαναστατικά» αιτήματα (σοσιαλισμός), ούτε και αιτήματα «άκρατου» εγωϊσμού (φιλελευθερισμός). Η επιχειρηματολογία του Schmoller δεν εξαντλείται σε ηθικό κήρυγμα προς τους κατέχοντες αλλά αποκτά και τη μορφή οικονομικής επιχειρηματολογίας, με την έννοια ότι υποστηρίζει πως το ηθικό πράττειν είναι το οικονομικά καλύτερο. Έχοντας πίστη στις αφομοιωτικές ικανότητες της αστικής κοινωνίας, ο Schmoller παροτρύνει τους γαιοκτήμονες και εργοστασιάρχες του καιρού του να αποκτήσουν μια δημόσια συνείδηση, να εδραιώνουν αφιλοκερδή σωματεία, να συζητούν με τους εργάτες τους και να προσανατολίζονται με λίγα λόγια προς μια «ολιστική» προσέγγιση, η οποία σε τελική ανάλυση θα τους αποφέρει εξίσου μεγάλο, αν όχι μεγαλύτερο

όφελος, απ' ό,τι αν ακολουθήσουν τη «σκληρή» τακτική της κατά μέτωπο ταξικής αντιπαράθεσης. Παρόλη όμως τη πίστη στην κοινωνική φύση του ανθρώπου και παρόλες τις παροτρύνσεις προς κοινωνική δραστηριότητα για τη λύση του κοινωνικού ζητήματος, η επιχειρηματολογία δεν μπορεί να βρει στο καταμερισμένο κοινωνικό σώμα ένα σημείο αναφοράς, έτσι ώστε να μπορέσει να υποστασιοποιηθεί θεσμικά και να ασκήσει πίεση. Είναι σαφές: η ιστορική θεωρία πρέπει να επικαλεστεί την κρατική εξουσία.

Ιστορική θεωρία του κράτους

Το κράτος και η δραστηριότητά του καταλαμβάνουν μεγάλο μέρος στην «ιστορική» θεωρία του Schmoller.²⁴ Το κράτος, όπως και κάθε άλλος θεσμός, πηγάζει από τον καταμερισμό της εργασίας με άμεση αναφορά στη διευθύνουσα εργασία. Έτσι, η θεωρία του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας αποτελεί τη βάση για μια θεωρία του πολιτικού πράττειν. Απ' όσα είπαμε ως τώρα, γίνεται σαφές ότι μια «ιστορική» θεωρία σύστασης της εξουσίας θα πρέπει να αντιπαρατίθεται προς θεωρίες συμβολαίου, οι οποίες εκτός των άλλων έχουν χάσει την ισχύ τους μέσα από μια σχετικοποίηση που τις δεσμεύει αποκλειστικά στην περίοδο γέννησής τους και τους αρνείται περαιτέρω επιχειρηματολογικές αξιώσεις. Καθώς λοιπόν η «ιστορική» θεωρία αρνείται κάθε συμβολαϊκή σύσταση του κράτους, προσανατολίζεται (όπως και στην κοινωνική θεωρία) προς μια εξελικτική αντίληψη των πολιτειακών μορφών, η οποία αναφέρεται άμεσα στις εναλλακτικές δυνατότητες της εργασιακά καταμερισμένης κοινωνίας και έχει τις ρίζες της στην αριστοτελική θεωρία της αλλαγής των

---

24. Όπως άλλωστε και στη θεωρία πολλών σύγχρονών του γερμανών ακαδημαϊκών οι οποίοι έβλεπαν το κράτος ως τη «βασιλική οδό» για μια κατάσταση κοινωνικής εξομάλυνσης, π.χ. ο Adolf Wagner. Η επίκληση της κρατικής εξουσίας από τον εκάστοτε ακαδημαϊκό εξαρτάται από το ποσοστό φιλελεύθερων ιδεών που έχει εγκολληθεί και από τη πίστη του στους «φυσικούς νόμους» της αγοράς.

πολιτευμάτων, καθώς αποτελεί μια «σύγχρονη» παραλλαγή της: «Έτσι, φαίνεται ότι η κοινωνική ταξική και πολιτειακή ιστορία των μεγαλύτερων πολύπλοκων κρατών διατρέχει ουσιαστικά τα εξής σημεία: 1. Εγκαθίδρυση μιας σταθερής κρατικής εξουσίας, η οποία στηρίζεται αποκλειστικά στις αρμοδιότητες ορισμένων μοναρχικών ή αριστοκρατικών κύκλων. Αυτοί οι στενοί κύκλοι κυβερνούν αρχικά καλά και δίκαια, αλλά με τον καιρό κάνουν κατάχρηση της εξουσίας και η ταξική κυριαρχία αρχίζει. 2. Γίνονται προσπάθειες προώθησης ευρύτερων κύκλων με απόδοση επιρροής, εκλογικού δικαιώματος και υπηρεσιών στις μάζες. Αρχικά αυτές οι προσπάθειες, όταν λαμβάνουν χώρα σωστά και με μέτρο, έχουν καλές συνέπειες, κυρίως όταν παράλληλα διατηρείται και μια σταθερή και δυνατή κυβέρνηση. Αν όμως πάει κανείς μακριά, όταν πολιτικά ανίκανοι αποκτούν μεγάλη επιρροή, όταν τα ευρεία δημοκρατικά στρώματα επιδιώκουν μόνο πρόσκαιρα πλεονεκτήματα και κέρδη, τότε στη θέση της παλιάς αριστοκρατικής ταξικής κυριαρχίας έρχεται ο κίνδυνος μιας, ανάλογα με τις περιστάσεις, ακόμα πιο άσχημης δημοκρατικής ταξικής κυριαρχίας. Κάθε σταθερή κρατική καθοδήγηση, κάθε δίκαιη κυβέρνηση παύει να υπάρχει. 3. Αυτό μπορεί μόνο να εμποδιστεί όταν στα ελεύθερα κράτη η ολοκλήρωση και ενδυνάμωση του κυβερνητικού μηχανισμού αναπτύσσεται μαζί με την επιρροή των εγωϊστικών ταξικών συμφερόντων και όταν η κρατική εξουσία παραμένει σε καθαρά και πιο δυνατά χέρια, απ' ό,τι η ταξική εξουσία και επιρροή. Και αυτό είναι δυνατόν μέσα από τη διαμόρφωση ενός όλο και πιο επεξεργασμένου συνταγματικού και διοικητικού δικαίου, μέσα από την εκπαίδευση ακομμάτιστων φορέων της κρατικής εξουσίας, οι οποίοι στέκουν υπεράνω των τάξεων και κυριαρχούν πνευματικά στο κράτος και στη κοινωνία καταμερισμένοι ιεραρχικά και δρώντες ενιαία».²⁵ Όσο κι' αν ήθελε ο Schmoller να θεωρεί πως δεν είχε καμιά σχέση με το νεότερο φυσικό δίκαιο, μια προσεκτικότερη εξέταση της παραγράφου που παραθέσαμε, καθώς και η μελέτη των αναρίθμητων γραπτών

25. *Grundriss...* τόμος 2, σελ. 634-635, (δική μου μετάφραση).

του για τη σύσταση της πρωσικής μοναρχίας, φανερώνουν περαιτέρω διαστάσεις της πολιτικής του θεωρίας, οι οποίες συνδυαζόμενες με τον «κύκλο αλλαγής» των πολιτευμάτων αποτελούν τη βάση για μια εξελικτική αντίληψη της κρατικής εξουσίας, η άσκηση της οποίας πρέπει εν τέλει να συμπέσει με τον ηθικό σκοπό του ανθρώπινου γένους.

Βασισμένος σε μεσαιωνικές μελέτες, ο Schmoller προσπάθησε να αναπαραστήσει τη σύσταση της πρωσικής μοναρχίας, εξυπηρετώντας ταυτόχρονα σκοπούς αυτοσυνείδησης της γερμανικής πολιτείας και σκοπούς σύστασης μιας πολιτικής θεωρίας η οποία, α) δεν θα είχε ως αφετηρία ανθρώπινα δικαιώματα, τα οποία θα αποτελούσαν κατά κάποιον τρόπο τον περιοριστικό καθορισμό για την κρατική εξουσία αλλά θα αντιλαμβανόταν (η θεωρία) την ατομική ωφέλεια και ευημερία ως αποτέλεσμα του «ανήκειν» στο κράτος, β) θα εμπειριείχε στοιχεία ακομμάτιστης κοινωνικής πολιτικής, η οποία θα εξομάλυνε τις κοινωνικές κρίσεις (οι οποίες θεμελιώνονται στα διαφορετικά και αντιτιθέμενα ταξικά συμφέροντα του καταμερισμού της εργασίας) και θα διευκόλυνε υλικά και ηθικά τη συμμετοχή στο κοινωνικό όλο.

Ο Schmoller προσδιορίζει τη γέννηση του σύγχρονου εθνικού κράτους στην εξάσκηση μερκαντιλιστικών πολιτικών οι οποίες συμπύκνουν άλλωστε με τις αρχές της μετάβασης από την οικονομία της περιοχής επικράτειας στη λαϊκή οικονομία. Αντίστοιχα, έχουμε μετάβαση από το τοπικό κράτος (Territorialstaat) στην κυρίαρχη μοναρχική εξουσία. Ως τέτοιο παράδειγμα μετάβασης χρησιμοποιεί ο Schmoller τον βασιλιά της Πρωσίας Φρειδερίκο Γουλιέλμο I (1713-1740). Επί τη βάση μιας αυταρχικής πολιτικής ο Φρειδερίκος Γουλιέλμος, χρησιμοποιώντας ως μοχλό τον θεσμό του στρατιωτικού επιτρόπου (Kriegskommissar) περιόρισε τις επιμερισμένες αριστοκρατικές, δημοτικές και εκκλησιαστικές εξουσίες υπάγοντας τις στον σχηματισμό ενός στρατιωτικού κράτους (Militärstaat). Το βήμα αυτό δικαιολογείται από την εξελικτική σκοπιά με την έννοια ότι οι αναφερόμενες επιμερισμένες «ταξικές» εξουσίες καθιστούσαν πλέον αδύνατη την άσκηση μιας προσοδοφόρας οικονομικής πολιτικής, η οποία θα καθιστούσε το πρω-

σικό κράτος ικανό προς ανταγωνισμό με τις άλλες ευρωπαϊκές δυνάμεις. Έχουμε εδώ μια παραλλαγή της φυσικής κατάστασης του Hobbes, με τη διαφορά ότι τα συγκρουόμενα μέλη της εργασιακά καταμερισμένης κοινωνίας δεν συναθροίζονται προς σύσταση κρατικού συμβολαίου αλλά εξαναγκάζονται προς υποταγή και ενσωμάτωση από μια δύναμη, η οποία παραδοσιακά απεκδύεται του ίδιου συμφέροντος και στρέφει όλη την κοινωνική δυναμική προς το σχηματισμό ενός ενιαίου κοινωνικού οργανισμού. Έτσι, στην περίοδο του μερκαντιλισμού «δημιουργήθηκαν κράτη, τα οποία, με τελείως διαφορετικό τρόπο απ' ό,τι παλιότερα, ήταν ταυτόχρονα ενιαία και γι' αυτό δυνατά, πλούσια και ικανά οικονομικά σώματα, στα οποία, με τελείως διαφορετικό τρόπο απ' ό,τι παλιότερα, η κρατική οργάνωση υπηρετούσε τη λαϊκή οικονομία, κι' αυτή με τη σειρά της την κρατική πολιτική, και στα οποία, τελείως διαφορετικά απ' ό,τι παλιότερα, η κρατική δημοσιονομία αποτελούσε τον συνδετικό κρίκο ανάμεσα στον πολιτικό και οικονομικό βίο... Και αυτό δεν ήταν απλώς η διάθεση των κυρίαρχων – ήταν η εσώτερη ανάγκη της ανώτερης κουλτούρας να δημιουργήσει αυτές τις μεγαλύτερες και δυνατότερες μορφές κοινωνικής και οικονομικής κοινότητας... Σ' αυτή τη διαδικασία τα πολιτικά και οικονομικά συμφέροντα ήταν πιασμένα χέρι-χέρι».²⁶ Ο καθορισμός της οικονομικής οργάνωσης από την πολιτική σκοποθεσία και ενότητα του κοινωνικού όλου, έχει στο επιχειρηματολογικό επίπεδο σκοπό να επιδείξει την κενότητα της φιλελεύθερης αντίληψης περί φυσικών νόμων της αγοράς, οι οποίοι διαταράσσονται από την κρατική παρέμβαση. Επίσης, ο καθορισμός αυτός αποτελεί τη βάση για μια θεωρία διεθνών σχέσεων, η οποία στηρίζεται στην οικονομική ανταλλαγή και κυκλοφορία ανάμεσα στα κράτη.

Η εξάσκηση της μοναρχικής εξουσίας (η οποία αντιπαρατίθεται ως «μοντέλο» στην κοινοβουλευτική παράδοση που θεωρείται επιβαρυνμένη με ταξική απόχρωση) καθιστά αναγ-

26. Gustav Schmoller *Umriss und Untersuchungen zur Verfassungs-, Verwaltungs- und Wirtschaftsgeschichte besonders des preussischen Staates in 17. und 18. Jahrhundert*, Leipzig 1898, σελ. 35-36, (δική μου μετάφραση).

καία τη σύσταση ενός διοικητικού σώματος (το ίδιο είναι παράγωγο του καταμερισμού της εργασίας) το οποίο θα κατέχει τη γνώση των λειτουργιών της εργασιακά καταμερισμένης κοινωνίας, αλλά δεν θα κυριαρχείται από ιδιαίτερα συμφέροντα παρά θα εφαρμόζει αποφάσεις και πρακτικές, οι οποίες θα αντιστοιχούν στη σκοποθεσία του όλου. Η υλικότητα του κρατικού μηχανισμού και ταυτόχρονα η σπουδαιότητά του, δεν έγκειται στην πολιτειακή μορφή (Verfassung) αλλά στη διοίκηση (Verwaltung). Η σύσταση μιας ακομμάτιστης διοίκησης γίνεται αφενός δυνατή από τη δυνατότητα πληρωμής των υπαλλήλων με χρήμα, το οποίο λόγω της γενικής φύσης του αποδεσμεύει τον υπάλληλο από καταστάσεις εξάρτησης και τον καθιστά αυτόνομο απέναντι στην κοινωνική κομματικότητα. Κρατική εξουσία – γενικός χαρακτήρας του χρήματος – διοίκηση, αποτελούν το πλαίσιο προσανατολισμού προς τη σύγχρονη αστική κοινωνία. Αφετέρου, ο προσδιορισμός των δημόσιων υπαλλήλων ως εμπειρογνομόνων του κοινωνικού σώματος επαφίεται στην κοινωνική επιστήμη. Η επιστημονική γνώση, καθώς έχει όπως είδαμε πρακτική κατεύθυνση, εφοδιάζει τον δημόσιο υπάλληλο με τα κατάλληλα εργαλεία κατανόησης της κοινωνικής πραγματικότητας αλλά ταυτόχρονα και με τις αντικειμενικές αξιολογικές κρίσεις που τον καθιστούν «απρόσβλητο» απέναντι στα κοινωνικά συμφέροντα και προσανατολίζουν το πράττειν του στην εξυπηρέτηση του πολιτικού όλου. Το τρίγωνο κυβέρνηση-διοίκηση-πανεπιστήμιο αποτελεί το θεσμικό πλαίσιο εγγύησης της κοινωνικής λειτουργικότητας και ισορροπίας. Ο μη κομματικός και μη ταξικός χαρακτήρας της μοναρχικής εξουσίας προσδιορίζεται ιστορικά-παραδοσιακά (π.χ. η ρήση του Φρειδερίκου του Μεγάλου ότι ήθελε να είναι απλώς ο πρώτος υπηρέτης του κράτους) αλλά ταυτόχρονα υπεισέρχονται και λειτουργικά κριτήρια, τα οποία αναφέρονται στον κύκλο αλλαγής των πολιτευμάτων και χρησιμεύουν ως δείκτες επικινδυνότητας των κοινωνικών συγκρούσεων, όταν μια κοινωνική παράταξη ασκεί «ανήθικη» και μονόπλευρη εκμετάλλευση σε μια άλλη. Σ' αυτή την περίπτωση επιβάλλεται η παρουσία του κράτους, το οποίο είναι και το μοναδικό ικανό να λύσει τις διαφορές. Μια τέτοια

κατάσταση αντιμετώπιζε ο Schmoller στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα, αναφερόμενος στο κοινωνικό ζήτημα. Η σύσταση μιας κοινωνικής πολιτικής η οποία θα έλυne το εν λόγω ζήτημα κατέστη το κέντρο της επιστημονικής και πολιτικής του δραστηριότητας.

Θεωρία κοινωνικής πολιτικής

Τόσο η κοινωνική όσο και η κρατική θεωρία του Schmoller, καθώς επίσης και ένα μεγάλο μέρος της γνωσιολογίας και μεθοδολογίας του, έχουν σκοπό να εξυπηρετήσουν τη λύση του κοινωνικού ζητήματος. Το κοινωνικό ζήτημα, ένα φαινόμενο που χαρακτηρίζει τις καπιταλιστικές κοινωνίες του 19ου αιώνα, έχει τις ιστορικές του αιτίες στις ραγδαίες ανακατατάξεις που συνόδευσαν τη διαμόρφωση της αστικής κοινωνίας ιδιαίτερα στον βιομηχανικό τομέα. Πλήθη ακτημόνων χωρικών (ή καλύτερα τέως χωρικών) αναγκάστηκαν να μετοικήσουν στα μεγάλα βιομηχανικά κέντρα και να καταστούν εργάτες. Καθώς τα παλιά μεσαιωνικά δεσμά της αλληλοβοήθειας και του ελέγχου της αγοράς ήταν πλέον πεπερασμένα και καθώς η μοναδική πηγή ικανοποίησης αναγκών του εργατικού πληθυσμού ήταν ο πενιχρός μισθός, γεννήθηκαν μια σειρά προβλήματα, τα οποία συναθροίζονται κάτω από την κοινή ονομασία «κοινωνικό ζήτημα»: το ζήτημα της κατοικίας (Wohnungsfrage), το ζήτημα των απόρων (Armenfrage) το οποίο υπήρχε μεν και στον Μεσαίωνα, αλλά στην πρώιμη αστική κοινωνία διευρύνεται σε φαινόμενο μαζικής φτώχειας, και το εργατικό ζήτημα (Arbeiterfrage), το οποίο θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως το καθαυτό κοινωνικό ζήτημα μια και α) θέτει ζήτημα αναπαραγωγής του εργατικού πληθυσμού και β) έχει πολιτικές προεκτάσεις (σοσιαλιστικό κίνημα) οι οποίες στρέφονται ενάντια στα θεμέλια του υφιστάμενου κοινωνικού συστήματος. Αυτό το πλέγμα προβληματικών καταστάσεων αποδεικνύει την ανεπάρκεια του κλασικού φιλελεύθερου μοντέλου της αγοράς και καθιστά αναγκαία την εισα-

γωγή μέτρων ρύθμισης και διακανονισμού των εργασιακών σχέσεων με σκοπό την εγγύηση της αναπαραγωγής της υφιστάμενης κοινωνικής μορφής.²⁷ Το σύνολο των μέτρων προς ρύθμιση του κοινωνικού ζητήματος στο έργο του Schmoller αποτελεί την έννοια της κοινωνικής πολιτικής. Η αντίληψη της κοινωνικής πολιτικής, όπως την προώθησε ο ίδιος μέσα από την «Εταιρεία Κοινωνικής Πολιτικής» και την πρωσικη-γερμανική νομοθεσία μπορεί να συνοψιστεί στα εξής σημεία:

1. Η κοινωνική πολιτική θεωρεί πεδίο δραστηριότητάς της το πεδίο της διανομής και αναδιανομής του εισοδήματος καθώς και τον τομέα των κρατικών παροχών. Δεν τίθεται ζήτημα αναδιαμόρφωσης του τρόπου παραγωγής, αλλά εισάγονται ερωτήματα ως προς την καλύτερη διεύθυνση των εργασιακών συγκρούσεων. Η συμμετοχή των εργατών στα κέρδη κρίνεται θεμιτή, αλλά όχι και η συμμετοχή τους στις διαπραγματεύσεις για την κατεύθυνση της παραγωγής. Επίσης κρίνεται θεμιτή και η διαμόρφωση συνδικάτων, η λειτουργικότητα των οποίων θα γίνει σαφής στο σημείο 2. Στο επίπεδο της διανομής του εισοδήματος και της φορολογίας του, εισάγεται η αντίληψη της αντιστοιχίας της αμοιβής (και αντίστοιχα της φορολογίας) προς την απόδοση, πράγμα το οποίο στοχεύει τόσο σε μια αύξηση μισθών για τους εργάτες όσο και σε μια προσφορά εγγύησης στους εργοδότες-καπιταλιστές ότι δεν θα χάσουν την ανώτερη κοινωνική τους θέση, μια και η πνευματική εργασία της δραστηριότητας στην αγορά πρέπει να αμοιβάται σε μεγάλο βαθμό (εν γένει σε μεγαλύτερο από τη χειρωνακτική διεκπεραιωτική εργασία). Ο τομέας των κρατικών παροχών (έτσι όπως πραγματώθηκε από τον Bismarck και τον αυτοκράτορα Γουλιέλμο II με τη νομοθεσία για τις εργατικές ασφάλισεις, τα συνδικάτα και τα ταμεία ασθένειας) αποτελεί τον κατεξοχήν φορέα κοινωνικής πολιτικής, μια και η «ακομματικότητα» και η «ανιδιοτέλεια» του κρατικού μηχανισμού είναι εγγυημένη (από τη θεωρία) και η εικόνα του

27. Για παράδειγμα, βλέπε το άρθρο του Μ. Αγγελίδη «Προβλήματα πολιτικών ρύθμισης της κοινωνικής εργασίας στον J.S. Mill και στον K. Marx», *Τετράδια* 21, σελ. 59-70.

«στοργικού» μονάρχη χρησιμεύει ως ιδεολογική κατασκευή τόσο για την αστική τάξη και τους γαιοκτήμονες (η πρωσική μοναρχία μπορεί να εγγυηθεί με αυταρχικό-παραδοσιακό τρόπο τη σταθερότητα των όρων της κοινωνικής αναπαραγωγής) όσο και για τους εργάτες (η πρωσική μοναρχία ενδιαφερόταν πάντα για τους φτωχούς της υπήκοους). Επίσης η μορφή του πράττειν που διαμορφώνεται ιστορικά από την πρωσική μοναρχία χρησιμεύει ως πρότυπο του πράττειν στις εργασιακές σχέσεις: «Όποιος γνωρίζει τη σχέση των αξιωματικών μας με τους στρατιώτες μας, ξέρει ότι έχω δίκιο, όταν τόσες φορές στις πανεπιστημιακές παραδόσεις και σε γραπτά υποστηρίζω πως αν οι επιχειρηματίες μας και οι υπάλληλοί τους είχαν την ίδια σχέση με τους εργάτες τους όπως εκείνη ανάμεσα στους αξιωματικούς και στους στρατιώτες μας, τότε δεν θα υπήρχε στη Γερμανία κανένα κοινωνικό ζήτημα».²⁸

2. Η κοινωνική πολιτική είναι μια πολιτισμική πολιτική. Δεδομένης της θεωρίας των συνειδησιακών κύκλων, το κοινωνικό ζήτημα ερμηνεύεται ως αποκοπή του εργατικού πληθυσμού από τον συνειδησιακό κύκλο της αστικής κοινωνίας, ενώ ταυτόχρονα τίθεται αίτημα επανεισαγωγής και ενσωμάτωσής του στις μορφές του πράττειν της αστικής κοινωνίας. Στον βαθμό που ο εργάτης αισθάνεται μέλος του κοινωνικού όλου, η αποδοχή εκ μέρους του σοσιαλιστικών «επαναστατικών» αιτημάτων θα καθιστάται όλο και πιο δύσκολη. Γι' αυτό το σκοπό γίνονται αντικείμενα επίκλησης από τη θεωρία τόσο η εκκλησία, όσο και όλες οι μορφές οργάνωσης ψυχαγωγικών σωματείων και αθλητικών συλλόγων, οι οποίες θα εμφυτεύσουν στον εργάτη τις αξιολογικές κρίσεις του υφιστάμενου συστήματος. Μια συνέπεια αυτής της προέκτασης του «αστικού» τρόπου σκέψης στον εργατικό πληθυσμό είναι και το αίτημα διαμόρφωσης συνδικάτων, τα οποία θα έχουν δικαίωμα (από τον νόμο) να λαμβάνουν μέρος στις διαπραγματεύσεις για τους μισθούς. Τα συνδικάτα πρέπει να έχουν

28. Gustav Schmoller «Herkunft und Wesen der deutschen Institutionen», στο συλλογικό έργο *Deutschland und der Weltkrieg*, Leipzig 1916, σελ. 216, (δική μου μετάφραση).

ταμείο, η διαχείριση του οποίου θα καταστήσει τα μέλη πιο ρεαλιστικά, πιο υπεύθυνα και πιο σκεπτικά ως προς την προτίμηση της απεργίας. Μέσα από τα συνδικάτα ο εργάτης πρέπει να προσεγγίσει την προβληματική της διαχείρισης περιουσίας και έτσι να αποκτήσει συνείδηση για τη λειτουργικότητα της αστικής κοινωνίας.

3. Η κοινωνική πολιτική έχει ως αφετηρία τη διατήρηση και αναβάθμιση της λειτουργικότητας του καπιταλιστικού οικονομικού συστήματος. Στις αφετηριακές προκείμενες δεν αναφέρονται επιχειρήματα δικαιωμάτων των ανθρώπων (κάτι που θα είχε ευρύτερες πολιτικές συνέπειες) αλλά αρμονική διευθέτηση του κοινωνικού όλου. Μόνο μέσα από την προώθηση του όλου αποκτά περιεχόμενο η ατομική ευημερία. Μ' αυτό το σκεπτικό γίνεται επίκληση και στην αστική τάξη να κάνει μια μικρή παραχώρηση (η οποία ούτως ή άλλως θα της επιφέρει και πάλι κέρδος) για να αποφύγει μακροπρόθεσμες συγκρούσεις. Με τη σχετικοποίηση του επιχειρηματικού πράττειν στο επίπεδο της συνεργασίας κεφαλαίου-εργασίας υποδηλώνεται η σταθεροποίηση του πλαισίου δραστηριότητας του οικονομικού πράττειν εν γένει.

4. Η κοινωνική πολιτική έχει εκτός των άλλων ως σκοπό τη δημιουργία και προώθηση των υλικών προϋποθέσεων για την εκπλήρωση των πιο πάνω σημείων. Οι συνθήκες κατοικίας, αναπαραγωγής και αναψυχής πρέπει να καταστούν ικανές προς εγγύηση της διατήρησης ενός υγιούς στρώματος εργατικού πληθυσμού το οποίο κατόπιν θα πρέπει να προχωρήσει στα επόμενα στάδια της συνειδησιακής αναδιαμόρφωσης. Ακόμα κι' αν αυτές οι τόσο σημαντικές υλικές προϋποθέσεις εκπληρωθούν, το περιεχόμενο της κοινωνικής πολιτικής δεν θα έχει εξαντληθεί, δεδομένου ότι σκοπεύει στην πραγμάτωση των αξιολογικών κρίσεων που αναφέρονται σε μια (κατά τον Schmoller) ουσιαστικότερη κοινωνικότητα.